

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

Əlyazması hüququnda

ABŞ-IN YAXIN ŞƏRQ SİYASƏTİ VƏ TÜRKİYƏ-İSRAİL MÜNASİBƏTLƏRİ (XX ƏSRİN SONU-XXI ƏSRİN ƏVVƏLLƏRİ)

İxtisas: 5502.01– Ümumi tarix

Elm sahəsi: – Tarix

İddiaçı: Aytən Zabil qızı Abbasova-Quliyeva

Fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün
təqdim edilmiş dissertasiyanın

AVTOREFERATI

Bakı – 2022

Dissertasiya işi Bakı Dövlət Universitetinin Avropa və Amerika ölkələrinin yeni və müasir tarixi kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: tarix üzrə elmlər doktoru, professor
Sani Tofiq oğlu Hacıyev

Rəsmi opponentlər: AMEA-nın müxbir üzvü,
tarix üzrə elmlər doktoru, professor
Musa Cəfər oğlu Qasımlı
tarix üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Aynur Məhərrəm qızı Hacıqədirlı
tarix üzrə fəlsəfə doktoru
Elmira Cavanşir qızı İsmayılova

Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsi nəzdində fəaliyyət göstərən ED 2.20 Dissertasiya şurası

Dissertasiya şurasının sədri:

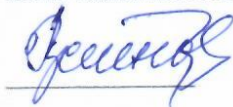
tarix üzrə elmlər doktoru, professor
İbrahim Xudaverdi oğlu Zeynalov

Dissertasiya şurasının elmi katibi:

tarix üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Kəmalə Telman qızı Nəcəfova

Elmi seminarın sədri:

tarix üzrə elmlər doktoru
Lalə Cavid qızı Hüseynova

I.DİSSERTASIYA İŞİNİN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Mövzunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsi. Böyük geostrateji əhəmiyyətə malik olan Yaxın Şərq regionu bütün dövrlərdə dünya liderliyi uğrunda mübarizə aparan dövlətlərin başlıca hədəfinə çevrilmişdir. Regionun çoxmillətli zəminə malik olması, burada mədəniyyətlərarası və etnokonfessional ziddiyyətlərin üstünlük təşkil etməsi, əlverişli coğrafi mövqeyə və zəngin karbohidrogen resurslara sahib olması Yaxın Şərqin bir maraq obyektinə olaraq həmişə öz aktuallığını qorumasına rəvac vermişdir.

Qərb dünyası bu regionu müxtəlif dövrlərdə siyasi nöqteyi-nəzərdən Şərq, Yaxın Şərq, Levant, Kiçik Asiya və Orta Şərq adlandırmışdır. ABŞ-ın xarici siyasət konsepsiyasında Yaxın Şərq regionunun coğrafi baxımdan heç vaxt dəqiq sərhədləri olmamışdır. Hazırda Yaxın Şərq regionuna, əsasən, Misir, İordaniya, Bəhreyn, İsrail, İraq, Yəmən, Qətər, Kipr, Küveyt, Livan, Birləşmiş Ərəb Əmirlikləri, Oman, Fələstin milli muxtariyyəti, Suriya, Səudiyyə Ərəbistanı Krallığı və Türkiyə aid edilir. ABŞ, İngiltərə və digər Qərb ədəbiyyatlarında Yaxın Şərqin qeyd olunan dövlətlərinə İran və Əfqanıstan da daxil edilməklə region “Orta Şərq” adlandırılır.

II Dünya Müharibəsindən öncə xarici siyasətdə təcridçilik prinsiplərini həyata keçirən ABŞ, müharibədən sonrakı ikiqütblü dünyada SSRİ təhlükəsinə qarşı çəkirdirmə siyasətini tətbiq etmiş və Yaxın Şərq regionu ölkələri ilə münasibətlərini bu nəzəriyyə əsasında formalaşdırmışdır. Regionun ABŞ ilə siyasi müttəfiq olan iki əsas ölkəsi – Türkiyə Cümhuriyyəti və İsrail dövləti kommunist təhlükəsinin daha da yayılmasının qarşısının alınmasında cinah ölkə rolunu oynamış və onların bu dövrdə ABŞ-la münasibətləri xüsusi və strateji tərəfdaşlıq səviyyəsinə yüksəlmişdir. Soyuq müharibə illərində Yaxın Şərq regionunda SSRİ-nin böyük təsir dairəsi olmuş, regionun Suriya və İraq kimi dövlətləri daha çox bu dövlətlə sıx münasibət qurmuşdur. Nəticədə, ABŞ Bağdad paktı (SENTO), Trumen, Eyzenhauer, Karter doktrinaları çərçivəsində regiona müdaxilə etmək strategiyasını əsaslandırmasına baxmayaraq, Yaxın Şərqdə uzun müddət tam olaraq söz sahibi ola bilməmişdir.

Ümumiyyətlə, ABŞ-ın Yaxın Şərq siyasətinin ilk mərhələsi 1945-

1971-ci illəri əhatə etmiş, bu mərhələ ABŞ prezidenti F.D.Ruzveltlə Səudiyyə Ərəbistanı kralı Əbdüləzizin görüşü, İsrail dövlətinin yaradılması, İranla əlaqələrdə yaxınlaşma, Türkiyənin Şimali Atlantika Müqaviləsi Təşkilatına (NATO) daxil olması və digər hadisələrlə əlamətdar olmuşdur. 1971-ci ildə Böyük Britaniyanın regiondakı sonuncu müstəmləkələrindən məhrum olması nəticəsində ABŞ-ın Yaxın Şərq siyasətində ikinci mərhələ başlamış, lakin bu dövr qısamüddətli olmuşdur. Regiondakı proseslərin inkişaf dinamikasında, habelə ABŞ-ın buradakı siyasətində dəyişikliyin baş verməsində 1979-cu il İran inqilabı böyük rol oynamış, nəticə etibarı ilə 2011-ci ilədək olan dövrü əhatə edən üçüncü mərhələdə ABŞ administrasiyaları xarici siyasət strategiyalarında hərbi müdaxiləyə üstünlük vermişdir. ABŞ-ın Yaxın Şərq siyasətində dördüncü mərhələ isə xarici siyasətdə “yumşaq güc” nəzəriyyəsinə əsaslanan B.Obamanın prezidentliyinin ilk illərində başlamışdır¹.

ABŞ üçün Yaxın Şərq regionunun əhəmiyyətini artıran əsas faktorlardan biri 1948-ci ildə yaradılmış İsrail dövləti olmuşdur. Məhz İsrail dövlətinin yaranması ilə regionda etnokonfessional və siyasi qarşıdurmanın əsası qoyulmuş, region ölkələri arasındakı bu münaqişədən dünyanın aparıcı dövlətləri (xüsusilə də ABŞ) məharətlə istifadə etmişdir.

XX əsrin 80-cı illərində SSRİ-nin zəifləməsi, daha sonra Yaxın Şərq regionunda Körfəz böhranı zəminində baş vermiş hadisələr və Sovet İttifaqının süqutu nəticəsində soyuq müharibənin yekunlaşması ABŞ-a dünyada və bu regionda milli maraqlarını reallaşdırmaq üçün əlverişli şərait yaratmışdır. Artıq ABŞ təkqütblü dünyanın əsas güclü dövlətinə çevrilmiş və onun region dövlətləri ilə münasibətləri fərqli məcrada davam etmişdir. Yaxın Şərq regionu isə ABŞ-ın həyatı əhəmiyyətli zonaları sırasına daxil edilmişdir. Bu dövrdə regionun ərəb-müsəlman dövlətləri ilə əlaqələrini inkişaf etdirən ABŞ-ın soyuq müharibədən sonrakı ilk illərdə Türkiyə və İsrailə münasibətləri SSRİ-nin süqutu və artıq kommunist təhlükəsinin olmaması

¹ Бирюков, Е. Этапы и инструменты внешней политики США на Ближнем Востоке // – Москва: Международная жизнь, – 2016, №11, – с.85-103.

səbəbilə bir qədər soyumuş və əvvəlki əhəmiyyətini itirmişdir. Lakin Türkiyə və İsrail yeni dünya nizamının qurucusu olan ABŞ-la münasibətləri əvvəlki səviyyəyə qaytarmağa cəhd etmiş, onların bu siyasəti, habelə Yaxın Şərqdə baş verən hadisələr bu iki dövlət arasındakı qarşılıqlı əlaqələrin inkişafına rəvac vermişdir.

Tarixin bütün mərhələlərində aktuallığını və əhəmiyyətini qoruyub saxlamış Yaxın Şərq regionu və XX əsrin 90-cı illərindən sonra regionda baş verən hadisələr ABŞ-ın bu regiona münasibətdə xarici siyasətinin araşdırılmasını, onun regionun aparıcı ölkələri ilə əlaqələrinin, habelə dövlətlərin qarşılıqlı münasibətlərinin tədqiqini vacib etmişdir.

I Körfəz müharibəsindən sonra ABŞ-ın Yaxın Şərqdə baş verən hadisələrə birbaşa müdaxilə etməsi, regionun əsas problemlərindən olan ərəb-İsrail münaqişəsi və Fələstin probleminin sülh yolu ilə həll edilməsində təşəbbüsü ələ alması, İran və İraqa qarşı “ikili çəkindirmə” siyasətini tətbiq etməsi, S.Hüseyn rejiminin zəifləməsindən sonra aktuallaşan kürd probleminə fərqli münasibəti, regiondakı əsas müttəfiqlərindən olan Türkiyə və İsrailə münasibətlərini bu çərçivədə reallaşdırması, Türkiyə ilə İsrail arasındakı hərbi-siyasi münasibətlərin 90-cı illərdən sonra fərqli amplitudada inkişaf etməsi, onların ABŞ-la birlikdə regional tarazlığı qorumaq məqsədilə müxtəlif tədbirlər həyata keçirməsi soyuq müharibədən sonrakı dövrdə beynəlxalq münasibətlər sisteminin əsas tərkib hissəsinə çevrilmişdir. 11 sentyabr hadisələri və beynəlxalq terrorizmə qarşı mübarizə zəminində ABŞ-ın Yaxın Şərq siyasətinin yenilənməsi, onun xarici siyasətində yəhudi lobbisi və yeni mühafizəkarlıq amilinin intensivləşməsi, 2003-cü il İraq müharibəsinin ABŞ-ın regiondakı hegemonluğuna və Yaxın Şərqdəki güc balansının dəyişməsinə mənfi təsir göstərməsi, burada Səudiyyə Ərəbistanı, Türkiyə və İran zəminində yeni iddiaçıların formalaşması, terrorizmin və separatçı qüvvələrinin, habelə Yaxın Şərqin demokratikləşməsi və avtoritar rejimlərdən azad olması məqsədilə başlamış “Ərəb baharı”nın ayrı-ayrılıqda ABŞ-İsrail, ABŞ-Türkiyə və Türkiyə-İsrail münasibətlərinə sirayət etməsi XX əsrin sonu-XXI əsrin əvvəllərində ABŞ-ın Yaxın Şərq siyasəti zəminində Türkiyə və İsrail arasında qarşılıqlı münasibətlərin tədqiq edilməsinin aktuallığını şərtləndirən amillərdən

olmuşdur. Bütövlükdə ABŞ-ın Yaxın Şərq siyasəti və Türkiyə-İsrail münasibətləri geniş və araşdırılmağa ehtiyac duyulan aktual problemləri ehtiva edir. Sözügedən problemin qeyd olunan məsələlər zəminində öyrənilməsi ABŞ-ın Yaxın Şərq siyasəti çərçivəsində ABŞ-Türkiyə, ABŞ-İsrail və Türkiyə-İsrail münasibətlərinin obyektiv şəkildə tədqiq edilməsinə zəmin yaratmışdır.

Mövzunun Vətən tarixşünaslığında araşdırılması da böyük əhəmiyyətə malikdir. Müasir dövrümüzdə ABŞ-ın Yaxın Şərq regionuna olduğu kimi geostrateji əhəmiyyətli Cənubi Qafqaz regionuna da münasibətdə prioritetləri vardır. Yaxın Şərqdə ABŞ-ın əsas müttəfiqlərindən olan Türkiyə və İsrailin isə Azərbaycan Respublikası ilə uzunmüddətli strategiyaya əsaslanan hərbi, siyasi və iqtisadi əlaqələri mövcuddur. Azərbaycan Respublikası müstəqilliyini bərpa etdiyi dövrdən başlayaraq Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münasibətlərinin tənzimlənməsi istiqamətində hər iki dövlət problemin həll edilməsini Azərbaycanın ərazi bütövlüyünün təmin edilməsi zəminində dəstəkləmişlər. Biz bunun Azərbaycan Respublikasının qələbəsi ilə nəticələnən 44 günlük Vətən müharibəsində bir daha şahidi olduq. Fikrimizcə, Türkiyə Cümhuriyyəti və İsrail dövlətinin qarşılıqlı münasibətlərinin dinamikasının araşdırılması, iki dövlət arasındakı əlaqələrin ABŞ-ın Yaxın Şərq siyasətinə olduğu kimi Cənubi Qafqaz siyasətinə də təsir etməsi faktoru tədqiqat işinin əhəmiyyətini artıran amillərdən sayıla bilər.

“ABŞ-ın Yaxın Şərq siyasəti və Türkiyə-İsrail münasibətləri (XX əsrin sonu-XXI əsrin əvvəlləri)” mövzusu Azərbaycan tarixşünaslığında ayrıca bir elmi problem kimi tədqiqat obyektinə olmamış, sadəcə ABŞ-ın Yaxın Şərq siyasəti və ABŞ-Türkiyə münasibətləri zəminində bir sıra problemlərlə bağlı müəyyən tədqiqatlar aparılmışdır. Təqdim olunan dissertasiya göstərilən elmi problemlərin kompleks tədqiqi istiqamətində ilk cəhd hesab edilir.

Tədqiqat işinin araşdırılması üçün əsasən Azərbaycan, Rusiya, Türkiyə və Qərb tədqiqatçılarının əsərlərindən, kütləvi informasiya vasitələrindən, habelə dövlətlərarası münasibətlərə aid rəsmi dövlət sənədlərindən istifadə edilmiş, ABŞ Konqresi və TBMM arxivlərinin elektron bazasına müraciət edilmişdir. Bu baxımdan mövzu ilə əlaqədar ayrı-ayrı problemlərin araşdırılmasına aid olan tədqiqatları

şərti olaraq 4 qrupa bölmək olar:

- ABŞ-ın Yaxın Şərq siyasətinin araşdırılmasına aid tədqiqatlar;
- ABŞ-ın Yaxın Şərq siyasəti zəminində Türkiyə Cümhuriyyəti ilə münasibətlərinə aid tədqiqatlar;
- ABŞ-ın Yaxın Şərq siyasəti zəminində İsrail dövləti ilə münasibətlərinə aid tədqiqatlar;
- Türkiyə-İsrail münasibətlərinə aid tədqiqatlar.

Birinci qrupa XX əsrin sonu-XXI əsrin əvvəllərində ABŞ-ın Yaxın Şərq siyasətinin araşdırılmasına aid olan tədqiqatlar və rəsmi dövlət sənədləri aiddir. Vətən tarixşünaslığında mövcud ədəbiyyatı təhlil edərkən belə nəticəyə gəlmək olur ki, ABŞ-ın Yaxın Şərq siyasətinə aid bəzi məsələlərə bir sıra dissertasiya işlərində və monoqrafialarda toxunulmuşdur.

2003-cü il İraq müharibəsi, “Ərəb baharı” və Fələstin probleminə münasibətdə ABŞ-ın siyasəti, İranın nüvə zənginləşdirilməsi məsələsinin ABŞ-ın regional siyasətinə təsiri kimi məsələlərə yanaşmanı T.Abbasovun, A.Bağirovanın, habelə R.İsmayıl, N.Axundova və digərlərinin həmmüəllifliyi ilə yazılmış əsərlərdə nəzərdən keçirmək mümkündür².

Bununla yanaşı, A.Hacıqədirlinin “XX əsrin 90-cı illərində ABŞ-ın Yaxın Şərq siyasəti” adlı namizədlik dissertasiyasının “XX əsrin 90-cı illərində Yaxın Şərq sülh prosesinin tənzimlənməsində ABŞ diplomatiyasının rolu” adlı II fəslində Madrid konfransı və Oslo sülh prosesi, “ABŞ və ərəb dünyasının bəzi ölkələri” adlı III fəslinin 1-ci paragrafında isə ABŞ-İraq münasibətlərində I Körfəz müharibəsi tədqiq edilmişdir³.

² Bağirova, A.R. Ərəb baharı: Gözləntilər və reallıqlar / A.Bağirova. – Bakı: Heroqlif, – 2013. – 168 s.; İsmayıl, R. Ərəb ölkələrinin çağdaş tarixi: [2 cilddə] / R.İsmayıl, N.Axundova, A.Bağirova – Bakı: Xəzər Universiteti, – c.1. – 2013. – 400 s.; İsmayıl, R. Ərəb ölkələrinin çağdaş tarixi: [2 cilddə] / R.İsmayıl, N.Axundova, A.Bağirova – Bakı: Xəzər Universiteti nəşriyyatı, – c. 2. – 2018. – 352 s.; Аббасов, Т.Н. О некоторых аспектах внешней политики США в отношении Ирана в конце XX-начале XXI вв. // – Bakı, Strateji təhlil, – 2017, 1–2 (19–20), – s.135–164; Багирова, А.Р. Иракский кризис: внутренние и международные аспекты / А.Багирова. – Баку: Elm və təhsil, – 2017. – 376 с.

³ Hacıqədirlil, A.M. XX əsrin 90-cı illərində ABŞ-ın Yaxın Şərq siyasəti: / tarix üzrə

N.Əsgərovanın “Müasir dövrdə ABŞ-ın Yaxın Şərq siyasəti” adlı dissertasiyasında ABŞ-ın II Dünya müharibəsindən etibarən Yaxın Şərq siyasətinin bəzi aspektləri araşdırılmışdır. Dissertasiyanın II fəslinin “İsrail-Fələstin münaqişəsi və ABŞ-ın mövqeyi” adlı 2-ci paraqrafında ABŞ-ın münaqişənin həll edilməsi istiqamətində fəaliyyəti, tətbiq etdiyi ikili standartlar və İsrailin yeni yaşayış məskənləri salmasına göz yumması, III fəslinin “11 sentyabr 2001-ci ildən sonra ABŞ-ın antiterror siyasətində Yaxın Şərq regionu” adlı 2-ci paraqrafında isə C.U.Buşun Yaxın Şərqə hərbi müdaxiləsi, B.Obama dövründə antiterror siyasətinə fərqli yanaşma və “Ərəb baharı” ilə bağlı bəzi məsələlər əks olunmuşdur⁴.

XX əsrin sonu - XXI əsrin əvvəllərində ABŞ-ın Yaxın Şərq siyasətinin öyrənilməsində müxtəlif dövrlərdə ABŞ administrasiyalarına məxsus milli təhlükəsizlik strategiyaları, strateji araşdırma mərkəzlərinin hesabatları və ABŞ Konqresinin kitabxanasının arxiv sənədləri, habelə xarici ölkə tədqiqatçılarının əsərləri böyük əhəmiyyətə malikdir. Belə ki, milli təhlükəsizlik strategiyalarının hər birində dövlətin Yaxın Şərq siyasəti və burada baş verən proseslərə münasibəti rəsmən elan olunmuş, ABŞ-ın regional xarici siyasəti məhz bu sənədlər əsasında reallaşdırılmışdır⁵. Sözügedən sənədlərin təhlili onu göstərir ki, onlar müxtəlif dövrlərdə ayrı-ayrı prezidentlər tərəfindən elan edilmələrinə baxmayaraq, regiona münasibətin əsası

fəlsəfə doktoru dis. / – Bakı, 2008. – 177 s.

⁴ Əsgərova, N.N. Müasir dövrdə ABŞ-ın Yaxın Şərq siyasəti: / tarix üzrə fəlsəfə doktoru dis. avtoreferatı. / – Bakı, 2018. – 30 s.

⁵ A National Security Strategy for a Global Age: [Electronic resource] / The White House. – December, 2000.

URL: <http://www.globalsecurity.org/military/library/policy/national/nss-0012.pdf>;

A National Security Strategy of Engagement and Enlargement: [Electronic resource] / The White House. – February, 1995.

URL: <http://www.globalsecurity.org/military/library/policy/national/nss-9502.pdf>;

A National Security Strategy for A New Century: [Electronic resource] URL: <http://clinton2.nara.gov/WH/EOP/NSC/Strategy/>; National Security Strategy: [Electronic resource] / The White House. – May, 2010. URL:

<http://nssarchive.us/NSSR/2010.pdf>; The National Security Strategy of the United States of America: [Electronic resource] / Washington, D.C. – September, 2002.

URL: <http://www.globalsecurity.org/military/library/policy/national/nss-020920.pdf>

dəyişməz olaraq qalmışdır.

ABŞ-ın Yaxın Şərqlə siyasətinin araşdırılması ilə bağlı Rusiya və Qərblə müəlliflərinin əsərlərini müqayisə etdikdə onların məsələlərə yanaşma metodlarının fərqli olduğunu aydın şəkildə görmək mümkündür. Mövzu ilə bağlı Rusiya müəlliflərinin tədqiqatlarında bir çox məsələlər haqqında geniş məlumat əks olunmuşdur. Y. Primakov, V. Peçatnov, A. Manikin, U. Şaripov, M. Xrustalyov, T. Şakleina, İ.Zvyaqelskaya, V.Soqrin, A.Boqaturov, A.Şumilin və digərlərinin əsərlərində ABŞ-ın İraq, İran, Səudiyyə Ərəbistanına münasibətdə siyasəti, “Ərəb baharı” zəminində baş verən hadisələr, C.U.Buş administrasiyası tərəfindən elan edilmiş “İslam faşizmi”, “şər oxu” terminlərinin anlamı, “köhnə Avropalılar”ın (Almaniya və Fransanın) İraq müharibəsi zamanı ABŞ-ı dəstəkləməməsi və B.Obamanın “yumşaq güc” siyasətinin əsas prioritetləri açıqlanmış, regiona münasibətdə Rusiya Federasiyası və Aİ-nin siyasəti, bu siyasətin ABŞ-ın siyasi maraqlarına təsiri nəzərdən keçirilmişdir⁶. Lakin bəzi Rusiya müəlliflərinin əsərlərində məsələlərə ya birtərəfli münasibət bildiril-

⁶ Печатнов, В.О. История внешней политики США / В.О. Печатнов, А.С. Манькин – Москва: Международные отношения, 2012. – 672 с.; Примаков, Е.М. Конфиденциально: Ближний Восток на сцене и за кулисами (вторая половина XX- и начало XXI века) / Е.М. Примаков. Москва: Российская газета, – 2012. – 414 с.; Богатуров, А.Д. История международных отношений.1945-2008. Учебное пособие для вузов / А.Богатуров, В.Аверков – Москва: Аспект Пресс, – 2010. – 520 с.; Звягельская, И.Д. Ближневосточный клинч: Конфликт на Ближнем востоке и политика России / И.Д. Звягельская. – Москва: Аспект Пресс, – 2014. – 208 с.; Согрин, В.В. США и XX-XXI веках. Либерализм. Демократия. Империя / В.Согрин. – Москва: – Весь мир. – 2015. – 592 с.; Хрусталеv, М.А. Анализ международных ситуаций и политическая экспертиза. Учебное пособие для вузов / М. Хрусталеv. – Москва: Аспект Пресс, – 2016. – 208 с.; Шаклеина, Т.А. Россия и США в мировой политике. Учебное пособие для студентов вузов / Т. Шаклеина. – Москва: Аспект Пресс, – 2012. – 272 с.; Шарипов, У.З. Американская концепция «Большого Ближнего Востока» и национальные трагедии на Ближнем и Среднем Востоке / У.З. Шарипов. Москва: Центр стратегической конъюнктуры, – 2014. – 280 с.; Шумилин, А.И. Евросоюз в поисках новой роли на Ближнем Востоке // – Москва: Современная Европа, – 2019. №3, – с.25-35; Шумилин, А.И. Россия на Ближнем Востоке: от экономики к геополитике // – Paris: Russie.Nei.Visions, – 2016, №93, – с.1-30.

miş, ya da bəzən bir-birini təkzib edən ziddiyyətli fikirlər irəli sürülmüşdür.

Qərb müəlliflərinin əsərlərində ABŞ-ın Yaxın Şərqlə bağlı siyasəti daha liberal ampuadan araşdırılmış, bəzən məsələlərin təhlili Birləşmiş Ştatların xeyrinə verilmişdir. Bununla belə, bir sıra müəlliflərin ABŞ-ın regional siyasətinə tənqidi yanaşması hadisələrin tədqiq edilməsi üçün əvəzsiz sayıla bilər. Məsələn, P.Bennisin əsərində C.U.Buşun İraq müharibəsindən əvvəl söylədiyi nitqlər, U.ben Laden-S.Hüseyn arasında ziddiyyətli münasibətlərin olmasını təsdiq edən məlumatlar öz əksini tapmış, bu rəsmi məlumatla müəllif C.U.Buş hökumətinin S.Hüseyn rejimini sadəcə təxəyyülə əsaslanaraq devirdiyini əsaslandırmışdır⁷. Bununla yanaşı, S.V.Huk və J.Speynerin həmmüəllif olduqları əsərdə ABŞ-ın 90-cı illərdə Yaxın Şərqlə bağlı həyata keçirdiyi xarici siyasətlə yanaşı 11 sentyabr hadisələrindən sonra elan edilmiş yeni doktrina və nəzəriyyələr zəminində regiona münasibəti geniş və obyektiv zəmində araşdırılmışdır⁸. Ümumilikdə, qeyd edilən əsərlərin hər biri, bəzi çatızmazlıqlara baxmayaraq, XX əsrin sonu-XXI əsrin əvvəllərində ABŞ-ın Yaxın Şərq regionu ilə bağlı siyasətinin kompleks şəkildə araşdırılmasına yardım etmişdir.

İkinci qrupa aid etdiyimiz tədqiqatları təhlil edərkən qeyd edək ki, ABŞ-Türkiyə münasibətlərinin müxtəlif dövrləri və aspektləri Vətən tarixşünaslığında qismən tədqiq edilmişdir. Məsələn, G.Əliyeva-Məmmədovanın monoqrafiyasının “Türkiyə-ABŞ münasibətlərinin regional problemləri” adlı II fəslinin 1-ci paragrafı Yaxın Şərqdə baş verən hadisələrin, daha dəqiq desək, 1991 və 2003-cü illərdə İraqa qarşı həyata keçirilmiş müharibələrin iki ölkə arasındakı münasibətlərə təsirini araşdırmışdır⁹.

S.T.Hacıyevin monoqrafiyasında isə Türkiyə Cümhuriyyətində

⁷ Bennis, P. Before and After. US foreign policy and the War on Terrorism / P.Bennis. – New York: Olive Branch Press, – 2003. – 246 p.

⁸ Hook S.W. Amerikan Dış politikası, İkinci Dünya Savaşından Günümüze / S.W. Hook, J.Spainer – İstanbul: İnkilap, – 2014. – 480 s.

⁹ Алиева-Мамедова, Г.С. Отношения Турции и США в условиях нового миропорядка (1991-2007 г.г.) / Г.С. Алиева-Мамедова. – Баку: Н Принт Студия – 2016. – 175 с.

terror və müxtəlif mərhələlərdə PKK-nın separatçı fəaliyyəti nəzərdən keçirilmişdir. Əsəri dissertasiya işi ilə əlaqələndirən əsas məqam PKK lideri A.Öcalanın ələ keçirilməsi ilə bağlı əməliyyatlar, bu əməliyyatların həyata keçirilməsində ABŞ və İsrailin rolu ilə bağlıdır¹⁰.

E.Cəfərovun “Müasir dövrdə Türkiyə-ABŞ münasibətlərinin hərbi-siyasi aspektləri” adlı dissertasiyasının III fəslinin “ABŞ-ın Yaxın Şərq siyasətində Türkiyənin yeri” adlı 1-ci və “Türkiyə-İsrail münasibətlərinin tənzimlənməsində ABŞ-ın rolu” adlı 3-cü paragrafında isə Yaxın Şərq regionun bəzi problemləri zəminində Türkiyə-ABŞ münasibətlərinin uzlaşdırılması, habelə Türkiyə-İsrail münasibətlərinin bəzi hərbi aspektləri tədqiq edilmişdir¹¹.

H.Hüseynlinin “Türkiyə-NATO münasibətləri (XX əsrin 90-cı illəri-XXI əsrin əvvəlləri)” adlı dissertasiyasının I fəslinin “I Körfəz müharibəsi dövründə Türkiyə-NATO münasibətləri” adlı 2-ci yarımfəslində Türkiyənin sözügedən müharibə zamanı NATO üzvü olaraq ABŞ-ı dəstəkləməsi və bununla Yaxın Şərqdəki mövqeyini gücləndirməsi kimi məsələlər əks olunmuşdur¹².

ABŞ-ın Yaxın Şərq siyasəti zəminində ABŞ-Türkiyə münasibətlərini tədqiq edərkən W.Heylin, M. Altunışıkın, Ə.Balcının, H.Tuncərin və digərlərinin əsərləri nəzərdən keçirilmişdir. İkitərəfli hərbi-siyasi münasibətlərin müxtəlif mərhələlərinin əks olunduğu bu əsərlərdən I Körfəz müharibəsindən sonra regionda aktuallaşan kürd problemi zəminində Türkiyənin siyasəti, “Sükunəti Təmin etmə Əməliyyatı” və “Sevr sindromu”, terrorizmə qarşı mübarizədə ABŞ-ın yürütdüyü ikili standartların Türkiyə ilə münasibətlərə təsiri, PKK terrorizminə qarşı ABŞ-İraq-Türkiyə tərəfindən həyata keçirilmiş “üçlü mexanizm”in mahiyyəti, “model ortaqlıq” və Türkiyənin İran əleyhinə “Raketdən müdafiə Layihəsi”ndə iştirakı kimi məsələlərin tədqiqində istifadə olunmuşdur¹³.

¹⁰ Hacıyev, S.T. Müasir Türkiyədə terror / S.Hacıyev. – Bakı: Adiloğlu, – 2005. – 340 s.

¹¹ Cəfərov, E.A. Müasir dövrdə Türkiyə-ABŞ münasibətlərinin siyasi aspektləri: / siyasi elmlər üzrə fəlsəfə doktoru dis. avtoreferatı. / – Bakı, 2017. – 24 s.

¹² Hüseynli, H.A. Türkiyə-NATO münasibətləri (XX əsrin 90-cı illəri-XXI əsrin əvvəlləri): / tarix üzrə fəlsəfə doktoru dis. avtoreferatı. / – Bakı, 2018. – 28 s.

¹³ Balcı, A. Türkiyə Dış Politikası. İlkeler, Aktörler, Uygulamalar / A.Balcı. -

Mövzunun araşdırılmasında dövrün siyasi xadimləri Ə.Davutoğlu, A.Gül, N.Torumtay və M.Abromovitzin əsərlərindən istifadə olunmuş, burada qeyd olunmuş memuarlar, nitqlər və mülahizələrin təhlili nəticəsində Türkiyə-ABŞ münasibətlərinin bəzi məqamları öyrənilmişdir¹⁴. Sözügedən əsərlərin əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, ABŞ-Türkiyə münasibətlərinin inkişaf dinamikası zamanı bu müəlliflər dövrün şahidi olmuşdur; onların nəzəri ilə baş verən hadisələrin təhlili bizə faktları dövrü-şəraitə uyğun qiymətləndirməyə əsas verir.

ABŞ-ın Yaxın Şərq siyasəti zəminində İsrailə münasibətləri Rusiya və Qərb tədqiqatçıları tərəfindən də araşdırılmışdır və onların əsərlərində problemlərə tənqidi yanaşmanın fərqli olduğunu görürük. Qərb müəlliflərindən O.Benqionun, M.Şterensisin, R.Ben-Haym və M.Felberin, C.Merşaymer və S.Voltun, R.Ozarovski və V.Qraboovskinin araşdırmalarından I Körfəz müharibəsinin ABŞ-ın İsrail siyasətinə təsiri, ABŞ-ın İraqa müdaxiləsi zamanı İsrailin mövqeyi və bu müharibənin İsrail üçün faydaları, İsrailə yaxın əlaqələrin ABŞ-ın region ölkələri ilə münasibətinə göstərdiyi mənfi təsirləri, “Ərəb baharı” nəticəsində region ölkələrində baş vermiş hadisələrin ABŞ-ın İsrailə münasibətlərinə sirayət etməsi, İsrailin Suriya siyasəti və son dövrlərdə terrorizm təhlükəsinin artması kimi məsələlərin tədqiqində istifadə olunmuşdur¹⁵. Bunlardan R.Ben-Haym və M.Felberin

İstanbul: Etkileşim Yayınları, – 2013. – 344 s.; Tuncer, H. Küreselleşme Döneminde Türk Dış Politikası / H.Tuncer. – İstanbul: Kaynak Yayınları, – 2016. – 157 s.; Altunışık, M.B. Turkey: Challenges of continuity and change / M.B.Altunışık, Ö.Tür - London: RoutledgeCurzon, – 2005. – 174 p.; Hale, W. Turkey, the U.S. and Iraq / W.Hale. - London: Middle East Institute SOAS, – 2007. 198 p.; Hale, W. Turkish Foreign Policy. 1774-2000 / W.Hale. – London: Frank Cass, – 2000. – 375 p.

¹⁴ Abromovitz, M. Türkiyənin dönüşümü və Amerikan Politikası / M.Abromovitz. – Ankara: Liberte Yayınları, – 2001. – 406 s.; Davutoğlu, A. Stratejik Derinlik: Türkiyənin Uluslararası Konumu / A.Davutoğlu. – İstanbul: Küre Yayınları, – 2011 – 585 s.; Gül, A. Yeni Yüzyılda Türk Dış Politikasının Ufukları / A.Gül. – Ankara: Hayat Kitap Tasarım, – 2007. – 720 s.; Torumtay, N. Değişen stratejilerin odağında Türkiye / N.Torumtay. - İstanbul, AD Yayıncılık, – 1996. – 147 s.

¹⁵ Ben-Haim, R. İsrail hakkında Gerçekler / R.Ben-Haim, M.Felber – Kudüs: Keter Press, – 2008. – 352 s.; Штереншис М. История государства Израиль (1896-2005) / М. Штереншис. Герцлия: İSRADON, – 2005. – 720 с.; Mearsheimer, J. The Israeli Lobby and US Foreign Policy / J.Mearsheimer, S.Walt – New York: Farrar Straus and

həmmüəllif olduqları əsəri fərqləndirən cəhət isə Ərəb-İsrail münaqişəsinin və Fələstin probleminin həlli istiqamətində sülh prosesinin həyata keçirilməsi ilə bağlı fikirlərin İsrail dövlətinin siyasətinə uyğun olaraq fərqli aspektdən yazılması və buradakı faktların bir qədər təhrif olunmasıdır.

ABŞ-İsrail münasibətləri Rusiya tədqiqatçılarından İ.Zvyaqel-skayanın, T.Karasovanın və digər müəlliflərin əsərlərində dərinlən tədqiq edilmişdir¹⁶. Bu əsərlərdən İsraildə Likud partiyası dövründə (İ.Şamir və B.Netanyahu Baş nazir olduğu zaman) ABŞ-İsrail münasibətlərində yaranmış ziddiyyətlərin, Yaxın Şərqdə baş vermiş hadisələr fonunda ABŞ-İsrail strateji tərəfdaşlığında baş vermiş təmayüllərin geniş aspektdə tədqiq edilməsində istifadə olunmuşdur. Tarixi faktların zəngin olduğu Rusiya müəlliflərinin əsərlərini digərlərindən fərqləndirən cəhət isə müəlliflərin siyasi simpatiyalarının tədqiqatlarına və problemlərə tənqidi yanaşma metodlarına təsiri ilə əlaqədar olmasındadır.

Vətən tarixşünaslığında Türkiyə Cümhuriyyəti və İsrail dövləti arasındakı qarşılıqlı hərbi, siyasi, iqtisadi, ticarət və digər sahələrdə XX əsrin 90-cı illərindən bəri münasibətlər kompleks şəkildə tədqiq edilməmişdir. Bu istiqamətdə yalnız R.Hüseynovun “Azərbaycan-Türkiyə-İsrail geosiyasi üçbucağı – strateji tərəfdaşlıq məsələsinə dair” adlı dissertasiya işini misal göstərmək olar. Müəllif dissertasiya işinin I fəslinin “Türkiyə və İsrail – Yaxın Şərqdə strateji müttəfiqlər” adlı 3-cü yarımfəslində iki ölkə arasında XX əsrin 90-cı illərində inkişaf etdirilmiş hərbi-iqtisadi münasibətlərin bəzi məqamlarına yer vermişdir¹⁷.

Türkiyə-İsrail münasibətləri ayrı-ayrı problemlər şəklində daha çox Türkiyə müəlliflərinin əsərlərində tədqiq edilmişdir. Bu baxım-

Giroux Publisher, – 2007. – 500 p.; Ozarowski, R. Arab and Muslim World in International Relations / R.Ozarowski, W.Grabowski. – Warsaw: Rambler Press, – 2016. – 195 p.

¹⁶ Звягельская, И.Д. История Государства Израиль / И.Д. Звягельская. Москва: Аспект Пресс, – 2012. – 359 с.; Карасова, Т.А. Израиль и США: Основные этапы становления стратегического партнёрства (1948-2014) / Т.А. Карасова. – Москва, Аспект Пресс, – 2015. – 464 с.

¹⁷ Hüseynov, R.Ə. Azərbaycan-Türkiyə-İsrail geosiyasi üçbucağı-strateji tərəfdaşlıq məsələsinə dair: /siyasi elmlər üzrə fəlsəfə doktoru dis. avtoreferatı. / – Bakı, 2007. – 21 s.

dan G.Özcanın, B.Oranın, F.Sönmezoğlunun, H.Çomağın, M.Ağgün, S.Gündoğar və A.Görgülünün, habelə A.Dursunoğlunun əsərlərini daha əhəmiyyətli hesab etmək olar. İki ölkə arasındakı münasibətlər zəminində təhlükəsizlik məsələlərində iştirak, Hərbi Təlim Əməkdaşlığı Sazişinin imzalanması, “üfük xaricində təhlükə” zəminində ABŞ-İsrail-Türkiyə tərəfdaşlığı, ərəb-İsrail münacişəsinin həlli istiqamətində fəaliyyət, Cənub-Şərqi Anadolu Layihəsi, AKP dövründə ənənəvi münasibətlərin pozulması, ortaqlar təhlükə nöqtələrinin (Suriya və İran zəminində), kürd probleminin və regiondakı su probleminin ikitərəfli əlaqələrə təsiri kimi problemlər obyektiv şəkildə araşdırılarkən məhz sözügedən əsərlər nəzərdən keçirilmişdir¹⁸.

İsrailin Türkiyə siyasətinin əsaslarının aydınlaşdırılmasında və konkret nəticələrin əldə olunmasında O.Benqionun əsəri təqdirəlayiqdir. Burada ikitərəfli münasibətlərlə bağlı bir çox problemlərin aydınlaşdırılması istiqamətində lazımlı məlumatlar əks olunmuşdur¹⁹. Türkiyənin NATO üzvü olmayan bir ölkə ilə ilk dəfə geniş miqyaslı hərbi əməkdaşlığı (saziş və hərbi təlimlərin keçirilməsi zəminində), iki ölkənin terrorizmə qarşı mübarizədə fəaliyyət istiqamətləri, habelə birbaşa telefon xəttinin çəkilməsi, ikitərəfli münasibətlərə “diplomatiya” termininin əlavə edilməsi (Suriya-İsrail danışıqlarında Türkiyənin vasitəçiliyi qismində) kimi məsələlər məhz bu əsərdə aydınlaşdırılmışdır. Ümumiyyətlə, O.Benqio problemlərə obyektiv yanaşan tədqiqatçılar sırasına daxil edilə bilər.

¹⁸ Akgün, M. Zor zamanda siyaset: İsrail-Türkiye ilişkileri / M.Akgün, S.S.Gündoğar, A.Görgülü – İstanbul: TESEV, – 2014. – 12 s.; Çomak, H. 21.yüzyılda çağdaş Türk dış politikası ve diplomasisi / H.Çomak. – İzmit: Umuttepe yayınları, – 2010 – 536 s.; Oran, B. Türk dış politikası. Kurtuluş savaşından bu güne olgular, belgeler, yorumlar: [3 ciltde] / B.Oran. – İstanbul: İletişim Yayıncılık, – c. 2 (1980-2001), – 2001. – 637 s.; Oran, B. Türk dış politikası. Kurtuluş savaşından bu güne olgular, belgeler, yorumlar: [3 ciltde] / B.Oran. – İstanbul: İletişim Yayıncılık, – c. 3 (2001-2012), – 2013. – 885 s.; Özcan, G. Türkiye-İsrail ilişkilerinde dönüşüm: Güvenliğin ötesi / G.Özcan. – İstanbul: Tesev yayınları, – 2005. – 187 s.; Sönmezoğlu, F. II. Dünya Savaşından günümüze Türk dış politikası / F.Sönmezoğlu. – İstanbul: DER yayınları, – 2006. – 840 s.

¹⁹ Bengio, O. Türkiye-İsrail: Hayalet ittifaktan stratejik işbirliğine / O.Bengio. – İstanbul: Erguvan Yayınevi, – 2009. – 312 s.

Bir müddət ABŞ-ın Türkiyə Cümhuriyyətindəki səlahiyyətli səfiri vəzifəsində çalışmış M.Abromovitzin əsərində də ABŞ-ın Türkiyə-İsrail münasibətlərini necə rəvnaqləndirdiyi və ümumiyyətlə bu iki ölkə arasındakı sıx münasibətlərin ABŞ üçün əhəmiyyəti aydınlaşdırılmışdır²⁰. Tədqiq olunan dövrün şahidi olmuş M.Abromoviç həm ABŞ-ın Yaxın Şərq siyasəti, həm ABŞ-İsrail, həm də Türkiyə-İsrail münasibətlərində ABŞ-ın rolu ilə bağlı fikirlərini qeyd edərək, əsl siyasətçi kimi, məsələlərdə Birləşmiş Ştatların mövqeyinin düzgünlüyünü sübut etməyə çalışmışdır. Bu isə zənnimizcə, təktərəfli yanaşma kimi qiymətləndirilməlidir.

Beləliklə, ABŞ-ın Yaxın Şərq siyasəti və Türkiyə-İsrail münasibətlərinin tədqiqi zamanı istifadə olunan müxtəlif mənbə və ədəbiyyatları, rəsmi sənədləri araşdırmış, məsələlərin təhlili və ümumiləşdirilməsində obyektiv olmağa çalışmışıq.

Tədqiqatın obyektı və predmeti. Dissertasiyanın obyektinin və predmetinin müəyyənləşdirilməsi sadəcə seçilmiş mövzudan deyil, həm də tədqiqatçının mövzunu necə araşdırmaq istəməsindən və düşüncəsindən asılıdır.

Bu baxımdan, “ABŞ-ın Yaxın Şərq siyasəti və Türkiyə-İsrail münasibətləri (XX əsrin sonu-XXI əsrin əvvəlləri)” adlı tədqiqat işinin obyektı qeyd olunan xronoloji çərçivədə ABŞ-ın Yaxın Şərq siyasətinin araşdırılmasıdır.

Tədqiqatın predmeti isə ABŞ-Türkiyə, ABŞ-İsrail və Türkiyə-İsrail münasibətlərinin ABŞ-ın regional siyasətinə təsir mexanizminin, habelə Türkiyə və İsrail arasındakı əlaqələrin inkişafında ABŞ-ın rolunun müəyyənləşdirilməsidir. Bu baxımdan, dissertasiyanın planından da görüldüyü kimi I fəsildə ABŞ-ın Yaxın Şərq siyasətindən, II fəsildə ABŞ-ın Yaxın Şərq siyasətinin həyata keçirilməsində Türkiyə və İsrail amilindən, III fəsildə isə Türkiyə və İsrail arasındakı münasibətlərdə ABŞ-ın rolundan bəhs edilir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Mövzunun tədqiqində əsas məqsəd XX əsrin sonu-XXI əsrin əvvəllərində ABŞ-ın Yaxın Şərq

²⁰ Abromovitz, M. Türkiyənin dönüşümü və Amerikan Politikası / M.Abromovitz. - Ankara: Liberte Yayınları, – 2001. – 406 s.

siyasətini və bu siyasətin Türkiyə-İsrail münasibətlərinə təsirini kompleks şəkildə araşdırmaq və əldə edilən nəticələri elmi dövriyyəyə daxil etməkdir.

Problemin həlli üçün aşağıdakı vəzifələr müəyyən edilmişdir:

- Tədqiq edilən dövrdə ABŞ-ın Yaxın Şərq siyasətinin həyata keçirilməsinə təsir edən amillərin, bu siyasətlə bağlı prioritetlərin və geostrateji maraqların müəyyən edilməsi;
- ABŞ-ın Yaxın Şərq siyasətinin həyata keçirilməsində Türkiyənin rolunun öyrənilməsi;
- İsrailə qarşılıqlı münasibətlərin inkişaf dinamikasının ABŞ-ın Yaxın Şərq siyasəti üçün əhəmiyyətinin tədqiq edilməsi;
- Türkiyə Cümhuriyyəti və İsrail dövlətinin regional siyasətinin, habelə onlar arasındakı qarşılıqlı münasibətlərin ABŞ-ın Yaxın Şərq siyasətinin reallaşdırılmasına təsirinin aydınlaşdırılması;
- Türkiyə və İsrail arasındakı hərbi, siyasi, iqtisadi və ticarət əlaqələrinin həyata keçirilməsində ABŞ-ın rolunun müəyyənləşdirilməsi;
- XXI əsrin əvvəllərində Türkiyə Cümhuriyyəti və İsrail dövləti arasında münasibətlərdə yaranmış gərginliyin səbəblərinin tədqiq edilməsi;
- Türkiyə və İsrail hökumətləri arasındakı narazılıq və gərginliyin aradan qaldırılmasında ABŞ-ın məqsədinin və rolunun müəyyənləşdirilməsi.

Tədqiqat metodları. Mövzunun tədqiq edilməsində müxtəlif metodlardan istifadə edilmişdir. İlk öncə ABŞ-ın xarici siyasətinə aid bəzi nəzəriyyə (yeni təcridçilik, üstünlük, ortaq təhlükəsizlik, və seçilmiş fəaliyyət) və prinsiplərin (ikili çəkirdmə, uniletarizm, qabaqlayıcı zərbə və yumşaq güc), tarixi proseslərin nəzərdən keçirilməsi zəminində geostrateji maraqların təhlili aparılmışdır. Bununla yanaşı, dissertasiya işində qarşıya qoyulan problemlərin mahiyyətini araşdırmaq üçün hadisə və faktların müqayisəli və tənqidi təhlili həyata keçirilmiş, ümumiləşdirmələr aparılmış, elmi obyektivlik, məlumatların öyrənilməsinə kompleksli yanaşma və tarixilik prinsipinə riayət olunmuşdur.

Müdafiyyə çıxarılan əsas müddəalar. Dissertasiya mövzusunun aktual xarakter daşdığını nəzərə alaraq aşağıdakı müddəalar müdafiyyə çıxarılmışdır:

- Tədqiq edilən dövrdə ABŞ-ın Yaxın Şərq siyasətinə təsir edən əsas amillər regionun dünya birliyində siyasi-iqtisadi rolu və geostrateji əhəmiyyəti ilə bağlıdır.
- ABŞ-ın regional xarici siyasətini əks etdirən milli təhlükəsizlik strategiyasına aid sənədlər ayrı-ayrı prezident administrasiyaları tərəfindən elan edilmələrinə baxmayaraq, ABŞ-ın Yaxın Şərq regionuna münasibəti dəyişməz olaraq qalmışdır.
- Soyuq müharibədən sonra ABŞ-ın Türkiyə və İsrailə münasibəti iddia edildiyi kimi zəifləməmiş, əksinə yeni geosiyasi şəraitdə onlara olan ehtiyac daha da artmışdır.
- XXI əsrin əvvəllərində Türkiyənin xarici siyasət kursunda dəyişiklik etməsi onun ABŞ-la münasibətlərinin soyumasına səbəb olmuşdur, lakin iki ölkə arasındakı müttəfiqlik davam etməkdədir.
- Türkiyə Cümhuriyyəti ABŞ-ın Yaxın Şərq siyasətinin əsas faktorlarından biri olmasına rəğmən, iki ölkə arasındakı münasibətlər ABŞ-ın regional siyasətinin təzahürü olmuşdur.
- İsrail dövləti ABŞ-ın Yaxın Şərqdə ən çox önəm verdiyi, münasibətlərini “xüsusi münasibətlər”ədək inkişaf etdirdiyi yeganə dövlət olmasına baxmayaraq, bu iki dövlət arasındakı münasibətlərdə bəzi qırılma nöqtələri olmuşdur.
- XX əsrin 90-cı illərində Türkiyə və İsrail arasında hərbi, siyasi, iqtisadi və ticarət münasibətlərinin yüksək səviyyədə inkişafında ABŞ-ın regional siyasətinin təsiri olmuşdur.
- Türkiyə-İsrail münasibətlərinin inkişaf dinamikasına xarici faktorlarla yanaşı, daxili faktorlar - siyasi hakimiyyətdə təmsil olunan qüvvələrin fəaliyyəti də əhəmiyyətli təsir göstərmişdir.
- XXI əsrin əvvəllərində Türkiyə və İsrail arasında baş vermiş siyasi böhran ABŞ-ın regional siyasətinə zidd olduğundan iki ölkə arasındakı diplomatik münasibətlərin yoluna qoyulmasında əsas vasitəçi məhz ABŞ olmuşdur.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Dissertasiya işində qarşıya qoyulan bütün elmi vəzifələr araşdırılmış və aşağıdakı elmi yeniliklər əldə olunmuşdur:

- Azərbaycan tarixşünaslığında ilk dəfə XX əsrin sonu-XXI əsrin əvvəllərində ABŞ-ın Yaxın Şərq siyasəti zəminində Türkiyə-İsrail

münasibətləri kompleks şəkildə tədqiq edilmiş, baş vermiş hadisələr əsasında xronologiya tərtib edilmişdir.

- ABŞ-ın Yaxın Şərq siyasəti və Türkiyə-İsrail münasibətlərlə bağlı ayrı-ayrı dövlətlərdən olan tədqiqatçıların fərqli yanaşmaları üzə çıxarılmış, onların müqayisəli təhlili aparılmış və bu materiallar elmi dövriyyəyə daxil edilmişdir.
- ABŞ-ın Yaxın Şərq siyasətinə təsir edən amillər xarici siyasət doktrinaları və nəzəriyyələri əsasında təhlil edilmiş, dövlətin regional siyasətinin dəyişməz olaraq qaldığı sübuta yetirilmişdir.
- Soyuq müharibədən sonra ABŞ-ın Türkiyə və İsrailə münasibətinin dəyişməməsinin səbəbləri yeni regional siyasət kontekstində əsaslandırılmışdır.
- ABŞ-ın Yaxın Şərq siyasətinin əsas faktorlarından biri olan ABŞ-Türkiyə qarşılıqlı əlaqələrinin regional siyasətin məhsulu olması faktlar əsasında sübuta yetirilmişdir.
- Yaxın Şərq regionunda baş verən siyasi proseslərdə İsrail dövlətinin rolu müəyyənləşdirilmiş, ABŞ-İsrail münasibətlərindəki qırılma nöqtələrinin səbəbləri tədqiq edilmişdir.
- Türkiyə və İsrail arasındakı hərbi, siyasi, iqtisadi və ticarət və əlaqələri sistemli şəkildə araşdırılmış, ikitərəfli münasibətlərin həm mənfi, həm də müsbət zəmində inkişafında ABŞ-ın rolu əsaslandırılmışdır.
- Türkiyə-İsrail münasibətlərinin inkişaf dinamikasına təsir göstərən daxili və xarici faktorlar faktlar əsasında tədqiq edilmişdir.

Tədqiqatın nəzəri və praktiki əhəmiyyəti. Tədqiqatda əks olunmuş materiallar nəzəri əhəmiyyət kəsb edir. ABŞ-ın Yaxın Şərq siyasəti və Türkiyə-İsrail münasibətləri tarixi mənbələr, imzalanan müqavilələr və qərarlar, o cümlədən nəzəriyyə və digər materiallar əsasında araşdırılmışdır. Tədqiqatın elmi yeniliyi onun tarix institutları, xarici siyasəti həyata keçirən dövlət orqanları tərəfindən istifadə edilməsi üçün praktiki əhəmiyyətini artırır. Elmi nəticələrin təbiiq barədə verilən tövsiyələr tarixi tədqiqatlar, beynəlxalq münasibətlər, regionşünaslıq, politologiya, həmçinin xarici siyasətlə məşğul olan dövlət orqanları tərəfindən istifadə edilə bilər. ABŞ-ın Yaxın Şərq siyasəti, ABŞ-Türkiyə, ABŞ-İsrail və Türkiyə-İsrail

münasibətləri ilə bağlı araşdırmalar və əldə edilmiş elmi nəticələr ali təhsil müəssisələrində beynəlxalq münasibətlər tarixi, dünya tarixi üzrə ümumiləşdirilmiş dərsliklər və tədris vəsaitləri hazırlanarkən, həmçinin beynəlxalq münasibətlərə dair analitik materialların hazırlanmasında və mühazirələrdə istifadə oluna bilər.

Aprobasiyası və tətbiqi. Dissertasiyanın əsas müddəaları ilə bağlı respublika və beynəlxalq elmi konfranslarda 5 məruzə edilmiş (onlardan 3-ü beynəlxalq konfrans materialı olaraq xarici dildə çap edilmişdir), “Tarix və onun problemləri”, “Bakı Universitetinin xəbərləri. Humanitar elmlər seriyası”, “Tarix, insan və cəmiyyət”, “Mirzə Uluqbəy adına Özbəkistan Milli Universiteti Xəbərləri”, “Əl-Fərabi adına Qazaxıstan Dövlət Universiteti” elmi-nəzəri və elmi-metodik jurnallarında Azərbaycan və ingilis dillərində 7 məqalə (onlardan 2-si xaricdə) dərc edilmişdir. Habelə tədqiqatdan irəli gələn problemlərlə əlaqədar mövzu ilə BDU daxili “50+50” qrant layihəsinin qalibi elan olunmuşdur.

Dissertasiya işinin yerinə yetirildiyi təşkilatın adı. Dissertasiya işi Bakı Dövlət Universitetinin “Avropa və Amerika ölkələrinin yeni və müasir tarixi kafedrası”nda yerinə yetirilmişdir.

Dissertasiyanın ümumi həcmi. Dissertasiya işi Giriş, hər biri iki yarımfəsildən ibarət olmaqla üç fəsil, Nəticə, İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı, Əlavələr, İxtisarlər və şərti işarələrdən ibarətdir. Giriş 30074 işarə, I fəsil 86647 işarə, II fəsil 74926 işarə, III fəsil 78580 işarə və Nəticə 17596 işarə olmaqla dissertasiyanın ümumi həcmi 287823 işarə təşkil edir.

II.DİSSERTASIYA İŞİNİN ƏSAS MƏZMUNU

Girişdə mövzunun aktuallığı əsaslandırılmış, istifadə olunmuş mənbə və ədəbiyyatlar təhlil edilmiş, dissertasiya işinin məqsəd və vəzifələri müəyyənləşdirilmiş, əldə olunmuş yeniliklər və müdafiəyə çıxarılan əsas müddəalar əks olunmuş, nəzəri-metodoloji əsası və praktiki əhəmiyyəti göstərilmişdir.

İki yarımfəsildən ibarət birinci fəsil “XX əsrin sonu-XXI əsrin əvvəllərində ABŞ-ın Yaxın Şərq siyasəti” adlanır. “Soyuq müharibənin bitməsi və Yaxın Şərq regionunda ABŞ-ın xarici

siyasət prioritetləri” adlanan birinci yarım fəsildə ABŞ-ın Yaxın Şərqi regionu ilə bağlı məqsəd və məramları aydınlaşdırılmış, xarici siyasət prioritetləri araşdırılmışdır. İlk olaraq, ABŞ-ın geostrateji və tarixi nöqteyi-nəzərdən dünya hegemonluğuna namizəd dövlətlərin hər zaman başlıca hədəfinə çevrilmiş Yaxın Şərqi regionu ilə bağlı prioritetləri həm soyuq müharibə illərinə, həm də soyuq müharibədən sonrakı dövrə nəzərən təhlil edilmiş, regionda yeni proseslərin formalaşmasına təkan vermiş Körfez böhranı və I Körfez müharibəsi tədqiq edilmiş, bu müharibədə ABŞ-ın rolu və siyasəti müəyyənləşdirilmişdir. ABŞ-ın müharibə zamanı “Ərəb oxu” koalisiyasına daxil olan dövlətlərlə tərəfdaşlığının xüsusiyyətləri²¹, Corc H.U. Buş administrasiyasının İraqdakı S.Hüseyn rejimini devirmə məsələsinin səbəbləri də geniş nöqteyi-nəzərdən aydınlaşdırılmışdır. Bununla yanaşı, Körfez böhranından sonra ABŞ-ın xarici siyasətində formalaşan əsas dörd nəzəriyyə (Yeni təcridçilik nəzəriyyəsi, Üstünlük nəzəriyyəsi, Ortaq təhlükəsizlik nəzəriyyəsi, Seçilmiş fəaliyyət nəzəriyyəsi)²² nəzərdən keçirilmiş, Klinton administrasiyası tərəfindən elan edilmiş “Fəaliyyət və Genişlənmə naminə Milli Təhlükəsizlik Strategiyası”²³ və “Yeni Yüzlükdə Milli Təhlükəsizlik Strategiyası”²⁴na əsasən ABŞ-ın Yaxın Şərqi regionunda güc tətbiqi strategiyasının dəyişdirilmədiyini, sadəcə bəzi düzəlişlər edildiyi göstərilmişdir.

Birinci yarım fəsildə tədqiq olunan məsələlər sırasında Klinton hökuməti tərəfindən reallaşdırılmış “ikili çəkəndirmə” siyasətini, ərəb-İsrail münaqişəsi və Fələstin probleminin həllinə yönəlmiş

²¹ Родригес-Фернандес, А.М. «Ось Арабских государств» в Кувейтском кризисе 1990-1991 гг.: предпосылки и процесс формирования // – Москва: Вестник Российского университета дружбы народов. Серия Международные отношения, – 2016, 16 (4), – с.726-735. – с.729.

²² Oran, B. Türk dış politikası. Kurtuluş savaşından bu güne olgular, belgeler, yorumlar: [3 ciltde] / B.Oran. - İstanbul: İletişim Yayıncılık, – c. 2 (1980-2001), – 2001. – 637 s. – s.247.

²³A National Security Strategy of Engagement and Enlargement: [Electronic resource] / The White House. – February, 1995.

URL:<http://www.globalsecurity.org/military/library/policy/national/nss-9502.pdf>

²⁴ A National Security Strategy for A New Century: [Electronic resource]

URL: <http://clinton2.nara.gov/WH/EOP/NSC/Strategy/>

“Oslo sülh prosesi”ndə həyata keçirilmiş təşəbbüsü də qeyd etmək lazımdır. Hələ Karter administrasiyası dövründə İraqın ərazi iddialarına, İranın inqilabi ideologiyasına qarşı formalaşdırılmış “ikili çəkəndirmə” siyasəti Klinton hökuməti tərəfindən daha da genişləndirilmişdir. Oslo sülh prosesi sayəsində isə İsrail və Fələstin Azadlıq Təşkilatı arasında “Prinsiplər Deklarasiyası” imzalanmış, 1994-cü ildə İordaniya ilə İsrail arasında diplomatik münasibələrin qurulması ilə İsrailin regiondakı mövqeyi bir qədər də möhkəmləndirilmişdir. ABŞ-ın İsrail dövlətinin regionda mövqeyinin gücləndirilməsinə yönəlmiş siyasətinin həyata keçirilməsində yeni mühafizəkar (neocon) təbəqə və “Yeni Amerikan Yüzcilliyi Layihəsi”nin (PNAC)²⁵ də böyük xidmətləri olmuşdur. Birinci yarımfəsildə neoconların və beyin mərkəzlərinin ABŞ-ın xarici siyasətinə təsiri və onların siyasətinə müxalif olan qüvvələrin ideyaları, habelə ABŞ-ın regional siyasətinin əsasını təşkil edən milli təhlükəsizlik strategiyaları sənədləri, doktrina və nəzəriyyələr tədqiq edilmişdir.

“XXI əsrin əvvəllərində ABŞ-ın Yaxın Şərq regionunda yeni siyasi baxışları” adlanan ikinci yarımfəsildə 11 sentyabr hadisələrindən sonra ABŞ-ın Yaxın Şərq siyasətində baş verən dəyişikliklər, C.U.Buş, Obama və Tramp administrasiyalarının regionla bağlı yeni siyasi baxışları və bu yeniliklərin ABŞ-ın regional siyasətinə təsir mexanizmləri tədqiq edilmişdir. C.U.Buş administrasiyası 11 sentyabr hadisələrindən sonra beynəlxalq terrorizmə qarşı mübarizə zəminində yeni ideya və nəzəriyyələrlə çıxış etmişdir ki, bunlar da əsasən “şər oxu”²⁶, “qabaqlayıcı zərbə” və “uniletarizm” (“təktərəflilik”)²⁷ konsepsiyaları olmuşdur. Sözügedən

²⁵ PNAC: Statement of Principles : [Electronic resource] / — June 3, 1997.

URL: <https://www.rrojasdatabank.info/pfpc/PNAC---statement%20of%20principles.pdf>

²⁶ Bennis, P. Before and After. US foreign policy and the War on Terrorism / P.Bennis. – New York: Olive Branch Press, – 2003. – 246 p. – s.179.

²⁷ Bush, G.W. Remarks by the President at 2002 Graduation Exercise of the United States Military Academy, West Point, New York : [Electronic resource] / – June 1, 2002. URL: <http://www.mtholyoke.edu/acad/intrel/bush/westpoint.htm>; The National Security Strategy of the United States of America. : [Electronic resource] /

nəzəriyyələrin formalaşmasında ABŞ-ın “kölgə hökuməti” adlanan “beyin mərkəzləri”nin²⁸ (Amerikan Müəssisələri İnstitutu (AEI), Karnegi fondu, Strateji və Beynəlxalq məsələlərin Araşdırılması İnstitutu (CSIS) və Yaxın Şərq üzrə Vaşinqton İnstitutu və s.), habelə C.U.Buşun “ulduzlar kabineti”nə daxil olan bir çox siyasi xadimin neocon ideologiyasına əsaslanan siyasət yürütməsinin böyük rolu olmuşdur. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, tədqiqat zamanı əldə edilən faktlar əsasında bəhs edilən dövrdə həm partiyalararası müzakirələrdə, həm də ABŞ Konqresində gedən polemikalarda Demokratlar partiyasının əksər nümayəndələrinin prezident administrasiyasının xarici siyasət konsepsiyasını dəstəklədiyi məlum olmuşdur.

İkinci yarım fəsildə C.U.Buş administrasiyasının “şər oxu” dövlətlərinə aid etdiyi İraqa müdaxiləsinin və S.Hüseyn rejimini devirməsinin beynəlxalq ictimaiyyətə çatdırılan səbəbləri və əsl məramları araşdırılmış, bu hadisədən sonra regionda ABŞ-ın mənafeyinə zidd olan proseslərin baş verməsi təhlil edilmişdir. Tədqiqatlar belə bir qənaətə gəlməyə imkan verir ki, İraqda BƏƏS hökumətinin hakimiyyətdən salınması burada etnokonfessional ziddiyyətlərin kəskinləşməsinə, kürd və şiə faktorunun möhkəmlənməsinə, beləliklə Yaxın Şərqdə İranın təsir gücünün artmasına şərait yaratmışdır.

Dissertasiyada C.U.Buşun prezidentliyi dövründə Böyük (Genişləndirilmiş) Yaxın Şərq layihəsinin²⁹ də araşdırılması vacib məqamlardan olmuşdur. Bu layihəyə əsasən ABŞ-ın Yaxın Şərq üzərindəki təsir dairəsinin genişləndirilməsi və regionun siyasi xəritəsinin Mərkəzdən Mavritaniya və Əfqanıstana qədər uzadılması (24 ölkənin əhatə edilməsi) nəzərdə tutulmuşdur. Layihənin

Washington, D.C. – September, 2002.

URL: <http://www.globalsecurity.org/military/library/policy/national/nss-020920.pdf>

²⁸ Ezzat, İ. Arab and American Think Tanks: New possibilities for cooperation? New Engines for Reform?: [Electronic resource]

URL: [https://undocs.org/ru/S/RES/687\(1991\)https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2016/06/ibrahim20041001.pdf](https://undocs.org/ru/S/RES/687(1991)https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2016/06/ibrahim20041001.pdf) 34 pages/ p.20-25

²⁹ Partnership for Progress and Common Future with the Region of the Broader Middle East and North Africa: [Electronic resource]

URL: <http://www.2001-2009.state.gov/e/lebrls/fs/33375.htm>

reallaşdırılması məqsədilə ABŞ-ın siyasi dairələri İsrailin regionda mövqeyinin gücləndirilməsinə və kürd faktorunun istifadə edilməsinə əsaslanmışdılar. Bununla belə, aparılan araşdırmalar ABŞ-ın İraqa qarşı hərbi müdaxiləsindən sonra regionda baş verən dəyişikliklər və siyasi təsir gücünün zəifləməsi səbəbilə C.U.Buş administrasiyasının Yaxın Şərq siyasətinin istənilən nəticəni vermədiyini göstərmişdir.

2009-cu ildə prezident vəzifəsinin icrasına başlamış B.Obama hökumətinin həm xarici siyasətdə, həm də Yaxın Şərq regionuna münasibətdə fəaliyyəti də yarımfəsildə tədqiq olunan məsələlər sırasındadır. Obama administrasiyasının xarici siyasətində “yumşaq güc”³⁰ ideyasına əsaslanması, İraq və İranla bağlı ABŞ-ın hərbi qüvvələrini İraq ərazisindən çıxarması və İranın mötədil H.Ruhani hökuməti ilə dialoqa başlaması zəminində mövqeyini dəyişməsi onu C.U. Buş administrasiyasından fərqləndirmiş və artıq ABŞ-ın Yaxın Şərqlə bağlı daha mötədil siyasət yürütdüyü fikrini formalaşdırmışdır. Bununla belə, 2011-ci ildən etibarən Yaxın Şərqdə tüğyan edən “Ərəb baharı” və ABŞ-ın həmin proseslərə münasibəti bu dövlətin vahid strategiyasının mövcudluğu faktını sübut etmişdir.

Yarımfəsildə ABŞ-ın respublikaçı lideri D.Trampın da Yaxın Şərq siyasətinə nəzər salınmış və bəzi maraqlı məqamlar ortaya çıxmışdır. Aparılan tədqiqatlar onu söyləməyə əsas verir ki, D.Tramp hökuməti sələfindən fərqli olaraq, Respublikaçılar partiyasına xas olan mühafizəkar siyasət yürütmüş, Yaxın Şərqdə ABŞ üçün önəmli rola malik dövlətlərə münasibətdə ABŞ administrasiyalarının əvvəlki siyasi xəttinə geri dönmüşdür. D.Trampın prezidentliyi dövründə İranla münasibətlər yenidən iqtisadi sanksiyalar çərçivəsində həyata keçirilmiş, ABŞ “Uzunmüddətli Birgə Mütəşəkkil Fəaliyyət Planı”ndan (JCPOA)³¹ çıxmış, habelə ərəb-İsrail münaqişəsi və Fələstin probleminin həllində İsrailyönümlü siyasət həyata keçirmişdir.

³⁰ Печатнов, В.О. История внешней политики США / В.О. Печатнов, А.С. Манькин - Москва: Международные отношения, 2012. – 672 с. – с.635.

³¹ Ponam M. Saudi Arabia-Shift in Strategic Focus: [Electronic resource] / Center for Air Power Studies (CAPS). – April 30, 2016. URL:https://www.academia.edu/38305170/Saudi_Arabia_Shift_in_Strategic_Focu

Beləliklə, araşdırılan dövr üzrə baş verən hadisələrin təhlilindən və müxtəlif mənbələrin tədqiqindən sonra belə bir nəticəyə gəlirik ki, ayrı-ayrı dövrlərdə ABŞ-ı idarə etmiş administrasiyaların Yaxın Şərq regionu ilə bağlı vahid amalı olmuşdur. Bu amalın reallaşdırılması üçün prezident administrasiyalarının müxtəlif yönümlü taktikaları olsa da, onlar vahid strategiyaya xidmət etmişdir: dünyanın bütün güclü dövlətlərinin diqqət mərkəzində olan Yaxın Şərq regionunda fəvqəlgüçə sahib olmaq, regionda ABŞ ideologiyasına xidmət edən cəmiyyət və rejimləri formalaşdırmaq, region dövlətlərinin hər hansı birinin güclənməsinin qarşısını almaq məqsədilə etnokonfessional və siyasi münaqişələrin davamlılığını təmin etmək³². Lakin son zamanlarda beynəlxalq sistemdə baş vermiş hadisələr və həyata keçirilmiş tədbirlər bunun ABŞ üçün heç də asan olmayacağını göstərir.

İki yarımfəsildən ibarət olan ikinci fəsil **“Soyuq müharibədən sonra ABŞ-ın Yaxın Şərq siyasətinin həyata keçirilməsində Türkiyə və İsrailin rolu”** adlanır. **“ABŞ-ın Yaxın Şərq siyasətində Türkiyə amili”** adlanan birinci yarımfəsildə ABŞ-ın Yaxın Şərq siyasəti çərçivəsində Türkiyə Cümhuriyyəti ilə siyasi, diplomatik və

s_pdf

³² Abbasova-Quliyeva, A.Z. Yaxın Şərqdə baş verən proseslərdə ABŞ amili (1991-2001) // Beynəlxalq münasibətlərin aktual problemləri, – Bakı: – 25 oktyabr, – 2019, – s.74-77; Abbasova-Guliyeva, A.Z. Approach of the US administration to the Israeli-Palestinian conflict after the 9/11 events // The Third International Conference on Israel and Judaism Studies, - İzmir, Turkey, – November 8-10, – 2019, – p.167-168; Abbasova-Quliyeva, A.Z. Birinci Körfəz müharibəsinin araşdırılması zəminində ABŞ-ın Yaxın Şərq siyasəti // Doktorantların və gənc tədqiqatçıların XXIII Respublika Elmi Konfransı, – Bakı: – 3–4 dekabr, –2019, – s.5-6; Abbasova-Quliyeva, A.Z. Donald Tramp administrasiyası dövründə ABŞ-ın Yaxın Şərq siyasəti: Türkiyə və İsrailə münasibətlər // – Bakı: Tarix, insan və cəmiyyət. Elmi-nəzəri və elmi-metodik jurnal, –2020. № 2 (29), – s.3-9; Abbasova-Guliyeva, A.Z. From the history of neoconservatives: The turning point in the US Middle East policy // – Тошкент: УзМУ Хабарлари. Мирза Улукбек Номидаги Узбекистон Миллий Университети Илмий Журнали, 2020, 1/2/1, – p.4-6; Abbasova-Guliyeva, A.Z. A historical view of the U.S. Middle East policy: The period of Obama administration // – Almaty: al-Farabi Kazakh National University: History, – 2021. № 4 (103), – p.14-25.

hərbi əlaqələrinin xüsusiyyətləri tədqiq edilmişdir. Burada, əsasən, T.Özalın prezidentliyi dövrünə təsadüf edən I Körfəz müharibəsi zamanı Türkiyənin siyasəti və bu zəmində ABŞ-la münasibətlərinin xüsusiyyətləri, onların qarşılıqlı siyasi maraqları, XX əsrin 90-cı illərində regionda kəskinləşən kürd problemi, “Sükunəti Təmin etmə Əməliyyatı”³³ və “Hazır tətik”³⁴ əməliyyatları çərçivəsində iki ölkə arasında genişlənən münasibətlərin ABŞ-ın Yaxın Şərq siyasətinə və Türkiyənin regiondakı roluna təsiri araşdırılmışdır.

Yarımfəsildə aparılan araşdırmalar onu göstərir ki, ABŞ-ın “strateji ortaqlıq” adlandırdığı ABŞ-Türkiyə münasibətləri heç də bu amala xidmət etməmiş, iki ölkə arasındakı əlaqələrdə daha çox qarşılıqlı maraqların (xüsusən, ABŞ-ın) – NATO-nun Şərq qanadını və Yaxın Şərqdə sabitliyi qorumaq, İsraili dəstəkləmək və regionda neftin fasiləsiz axınını gerçəkləşdirmək və s. – təmin edilməsi üstünlük təşkil etmişdir. Bunun bariz nümunəsi 2003-cü ildə baş vermiş İraq müharibəsi olmuşdur. Terrorizmə qarşı mübarizə və Əfqanıstandakı Taliban rejiminə qarşı müharibədə Türkiyənin ABŞ-ı birmənalı olaraq dəstəkləməsinə rəğmən, İraq müharibəsi zamanı baş vermiş “1 Mart Qanun layihəsi” və “Çuval əməliyyatı”³⁵ hadisələri ikitərəfli münasibətlərdə 70-ci illərdən sonra ilk dəfə dərin böhrana səbəb olmuş və çıxılmaz vəziyyət yaratmışdır. Bundan başqa ABŞ-la Türkiyənin fikir ayrılığı yaşadığı məqamlar Türkiyənin İranla bağlı siyasətində də əks olunmuşdur. ABŞ-ın Türkiyədən İrana qarşı çəkirdirmə siyasətində iştirak etməsini, qonşu dövlətlə ilə qarşılıqlı münasibətlərini minimum səviyyəyə endirməsini istəməsinə rəğmən, Türkiyə hökuməti “qonşularla sıfır problem”³⁶ konsepsiyası

³³ Hale, W. Turkish Foreign Policy. 1774-2000 / W.Hale. – London: Frank Cass, – 2000. – 375 p. – s.222.

³⁴ Tuncer, H. Küreselleşme Döneminde Türk Dış Politikası / H.Tuncer. – İstanbul: Kaynak Yayınları, – 2016. – 157 s. – s.34.

³⁵ Balbay, M. İrak Bataklığında Türk-Amerikan İlişkileri / M.Balbay. – İstanbul: Cümhuriyet Kitap Kulübü, – 2004. – 456 s. – s.159-160; T.B.M.M. Tutanak Dergisi. 39-uncu birleşim.BİM 2 1 2003-03-20T12:25:00Z 2003-03-20T12:25:00Z 18 10158 57901 TBMM 482 115 71106 9.3821 0 6 nk 6 nk 0.: [Elektronik kaynak] / - 1 mart, 2003. URL: <https://www.tbmm.gov.tr/tutanak/donem22/yil1/bas/b039m.htm>

³⁶ Davutoğlu, A. Stratejik Derinlik: Türkiyenin Uluslararası Konumu / A.Davutoğlu. –

çərçivəsində İranla münasibətlərini qoruyub saxlamağa çalışmışdır. Türkiyə həтта Obama hökuməti dövründə əsas qoyulmuş JCPOA layihəsində yaxından iştirak etmişdir. Bununla belə, aparılan tədqiqatlar onu deməyə əsas verir ki, qeyd olunan zaman çərçivəsində, xüsusilə də B.Obamanın prezidentliyinin ikinci mərhələsində ABŞ-Türkiyə münasibətləri inamsızlığa və antoqonizmə əsaslanmışdır. Bunun da əsas səbəbi Yaxın Şərqdə həmin dövrdə baş verən “Ərəb baharı”, İŞİD təhlükəsi və kürd problemi ilə əlaqədar olmuşdur. Türkiyənin Rusiya ilə həyata keçirdiyi hərbi-strateji tərəfdaşlıq isə D.Tramp hökuməti dövründə ziddiyyətləri bir qədər də dərinləşdirmişdir.

Ümumilikdə tədqiqat nəticəsində deyə bilərik ki, ABŞ-ın Yaxın Şərq siyasəti zəminində Türkiyə Cümhuriyyəti ilə hərbi, siyasi və diplomatik münasibətlərinin tədqiqi və təhlilindən sonra belə qənaətə gəlmək olar ki, müxtəlif dövrlərdə “strateji”, “genişləndirilmiş” və “model” tərəfdaşlıq adlandırılmasına, Türkiyənin ABŞ-ın NATO-dakı tərəfdaşı və Yaxın Şərqdəki əsas hərbi dayaqlarından biri olmasına baxmayaraq, bu ikitərəfli münasibətlər ABŞ-ın regional siyasətinin təzahürü olmuşdur. Çox zaman regionda ABŞ tərəfindən atılan addımların Türkiyənin mənafeyinə zidd olması isə heç bir strateji tərəfdaşlıqdan söhbət belə gedə bilməyəcəyini açıq-aydın göstərmişdir³⁷.

“ABŞ-İsrail münasibətlərinin Yaxın Şərq regionundakı siyasi vəziyyətə təsiri” adlanan ikinci yarımfəsildə dünya dövlətləri tərəfindən yəhudi dövlətinin məhvini qarşısını alan qüvvə və təhlükəsizliyinin təminatçısı olaraq qiymətləndirilən ABŞ-ın Yaxın Şərq siyasəti zəminində İsrail dövləti ilə münasibətlərinin əsas məqamları araşdırılmışdır. İki ölkə arasındakı münasibətlər tarixin müxtəlif

İstanbul: Küre Yayınları, – 2011 – 585 s.

³⁷ Abbasova-Quliyeva, A.Z. Donald Tramp administrasiyası dövründə ABŞ-ın Yaxın Şərq siyasəti: Türkiyə və İsrailə münasibətlər // – Bakı: Tarix, insan və cəmiyyət. Elmi-nəzəri və elmi-metodik jurnal, – 2020. № 2 (29), – s.3-9; Abbasova-Quliyeva, A.Z. Turqut Özalın prezidentliyi dövründə ABŞ-Türkiyə münasibətləri: Körfəz müharibəsi // – Bakı: Bakı Universitetinin Xəbərləri, Humanitar Elmlər Seriyası, – 2020. № 2, – s.113-120.

mərhələlərində “təmkinli münasibətlər”, “qeyri-rəsmi əməkdaşlıq”, “de-fakto müttəfiqlik” və “xüsusi münasibətlər” olaraq adlandırılmışdır. İsraili həm də ABŞ-ın “NATO-dan kənar ən yaxın müttəfiqi” olaraq dəyərləndirmək olar. Bununla belə, araşdırmalar göstərir ki, ABŞ-İsrail siyasi münasibətləri hər zaman sabit xətlə davam etməmiş, bəzən gərginliklər də yaşanmışdır. Lakin bu gərginlik heç vaxt iki ölkə arasındakı hərbi-iqtisadi münasibətlərə mənfi təsir etməmişdir.

Yarımfəsildə aparılan araşdırmalar nəticəsində ABŞ-İsrail münasibətlərini xarakterizə edən vacib amillər (ümumi-strateji maraqlar, ümumi maraqlar, ABŞ yəhudilərinin siyasi təsir gücü, ərəb-İsrail münaqişəsinin sülh yolu ilə tənzimlənməsi, İsrail dövlətinin təhlükəsizliyinin təmin edilməsi, iqtisadi amillərin həyata keçirilməsi) təhlil edilmiş, I Körfəz müharibəsi zamanı ABŞ-ın İsrailin köməyindən istifadə etməməsinin səbəbləri aydınlaşdırılmış, habelə ABŞ-ın 2003-cü ildə İraqa müdaxiləsi zamanı ABŞ-ın İsraillə xüsusi hərbi əməkdaşlığı nəzərdən keçirilmişdir.

ABŞ-ın Türkiyə ilə münasibətlərində olduğu kimi, İsrail ilə münasibətlərində də dönüş nöqtəsi B.Obamanın prezidentlik dövrünə təsadüf etmişdir. Bu dönüş nöqtəsi, əsasən, mənfi məqamlarla və qarşıdurma ilə yadda qalmışdır. Bu səbəbdən dissertasiyada Obama administrasiyası dövründə baş verən proseslər tədqiq edilmiş və ABŞ-ın İsrail dövləti ilə münasibətlərinin korlanmasının səbəbləri ABŞ prezidentinin ərəb-İsrail münaqişəsinin sülh yolu ilə həllinə münasibətinin və İranla bağlı siyasətinin daha liberal olması ilə, habelə “Ərəb baharı” zəminində baş verən hadisələr və dəyişdirilən rejimlərə nöqtəyi-nəzərin İsrail hökumətinin fikri ilə ziddiyyət təşkil etməsi ilə əlaqələndirilmişdir.

Aparılan araşdırmalar onu söyləməyə əsas verir ki, Tramp hökuməti sələfinin prezidentliyi dövründə iki ölkə arasında qarşıdurmaya səbəb olmuş bir çox məsələdə yenidən İsrailin mövqeyini müdafiə etmiş, Yaxın Şərqi ərəb dövlətləri ilə İsrail arasında diplomatik əlaqələrin qurulmasına təşəbbüs göstərməklə Netanyahu

hökuməti tərəfindən “İsrailin bu günədək Ağ Evdəki ən yaxın dostu”³⁸ adlandırılmışdır.

Beləliklə, Yaxın Şərqlə siyasəti zəminində ABŞ-ın İsrail dövləti ilə münasibətlərini müxtəlif mənbələr əsasında araşdırdıqdan və təhlil etdikdən sonra belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, İsrail Yaxın Şərqlə regionunda ABŞ-ın ən sabit, etibarlı və yaxın müttəfiqi olmaqla, ikitərəfli əlaqələrini “xüsusi münasibətlər”ə qədər yüksəltdiyi yeganə region ölkəsi olmuşdur. Bununla belə, ABŞ-ın daimi dostunun və daimi düşməninə deyil, daimi və əbədi maraqlarının olması ilə bağlı məşhur fikir tədqiq etdiyimiz dövr çərçivəsində İsrail dövləti ilə münasibətlərə də sirayət etmişdir. “Ərəb baharı” zəminində region ölkələrində baş vermiş kəskin dəyişikliklərin iki ölkə arasındakı münasibətləri ziddiyyətlər dövrünə daxil etməsi buna misal ola bilər. Lakin yenə də ABŞ-ın xarici siyasət strategiyası və bu strategiyanın inkişaf dinamikasına təsir etmək gücünə malik olan yəhudi lobbisi amili ziddiyyətlərin kəskinləşməsinin qarşısını almış və D.Tramp administrasiyası dövründə ABŞ-ın İsrailin ərəb dövlətləri ilə diplomatik münasibətlərinin qurulmasında göstərdiyi təşəbbüs regiondakı gərginliyi bir qədər yumşaltmışdır ³⁹.

“Yaxın Şərqlə beynəlxalq münasibətlərin yeni mənzərəsi fonunda Türkiyə-İsrail münasibətlərinin gedişatı və ABŞ” adlanan üçüncü fəsil iki yarımfəsildən ibarətdir. **“XX əsrin sonlarında Türkiyə-İsrail münasibətlərinin inkişafında ABŞ-ın rolu”** adlanan birinci yarımfəsildə Yaxın Şərqlə regionunda ABŞ-ın əsas dayaqlarından sayılan Türkiyə Cümhuriyyəti ilə İsrail dövləti arasında soyuq müharibədən sonrakı dövrdə siyasi, diplomatik, hərbi, iqtisadi, ticarət və digər sahələrdə qarşılıqlı münasibətlərin inkişafı araşdırılmış, iki ölkə arasındakı qarşılıqlı əlaqələrin həyata keçirilməsində ABŞ-ın

³⁸ Gilboa, E. Trump: The Most Pro-Israel President in American History: [Electronic resource] / – July 8, 2020.

URL:<https://spectator.clingendael.org/en/publication/trump-most-pro-israel-president-american-history>

³⁹Abbasova-Quliyeva, A.Z. Donald Tramp administrasiyası dövründə ABŞ-ın Yaxın Şərqlə siyasəti: Türkiyə və İsrailə münasibətlər // – Bakı: Tarix, insan və cəmiyyət. Elmi-nəzəri və elmi-metodik jurnal, – 2020. № 2 (29), – s.3-9.

rolu müəyyən edilmişdir. Yarımfəsildə aparılan araşdırmalar onu söyləməyə əsas verir ki, Türkiyə ilə münasibətlərin İsrailin regiondakı digər müsəlman dövlətləri ilə ikitərəfli münasibətlərinin qurulmasında model rolunu oynamasının, ABŞ-İsrail-Türkiyə arasında üçtərəfli əməkdaşlığa nail olunmasının gələcəkdə Yaxın Şərqdə hər hansı bir böhran yaşanacağı təqdirdə ABŞ qüvvələri ilə bu dövlətlərin hərbi ittifaqının təmin olunmasının, Türkiyənin İsrail-Suriya arasındakı danışıqlara təzyiq göstərə bilməsinin və Türkiyə-İsrail münasibətlərinin təsiri altında İordaniya tipli ABŞ meyilli dövlətlərin Yaxın Şərqdəki regional təhlükəsizlik sisteminə daxil edilməsinin ehtimalı ABŞ üçün iki ölkə arasındakı münasibətlərin inkişaf etdirilməsinin əhəmiyyətini artırmışdır.

XX əsrin 90-cı illərində Türkiyə-İsrail münasibətlərində araşdırılmalı əsas məqamlardan biri hərbi-strateji tərəfdaşlıqla əlaqədar olmuşdur. İki dövlət arasındakı hərbi əməkdaşlıq özünü 1996-cı ildə imzalanmış Hərbi Təlim Əməkdaşlığı Sazişi (HTƏS)⁴⁰ və Müdafiə Sənayesi Əməkdaşlığı Sazişi (MSƏS)⁴¹ başda olmaqla təməli qoyulmuş bir çox sazişlərdə, sonrakı illərdə həyata keçirilmiş ortaq hava və dəniz təlimlərində, strateji dialoq və toplantılarda göstərmişdir. 1998-ci ildə həyata keçirilmiş “Etibarlı Su pərisi” adlı hərbi-dəniz təlimi ABŞ-İsrail-Türkiyə üçtərəfli əməkdaşlığını daha da gücləndirmiş, hətta İsrail dövləti ilə münasibətlərin genişləndirilməsinin əleyhinə çıxış edən N.Ərbakan hökuməti də səlahiyyətləri müddətində bu dövlətlə münasibətləri normal davam etdirmişdir.

İki ölkə arasındakı münasibətlər təkcə hərbi-siyasi və strateji münasibətlərlə məhdudlaşmamış iqtisadi, ticarət və turizm sahəsində əməkdaşlıqla daha da qüvvətlənmişdir. Türkiyə-İsrail arasında ticarət münasibətləri 1996-cı ildə ən yüksək həddə çatmış, həmin ildə “Ticarət, iqtisadi, sənaye, texniki əməkdaşlıq sazişi”, “İkifat vergi qoyulmasının qarşısının alınması sazişi”, “Kapital qoyuluşunun qarşılıqlı təşviqi və qorunması sazişi”, 1996-cı ilin martında Azad Tica-

⁴⁰ Kıran, A. Türkiyə-İsrail ilişkileri ve üçüncü taraf endişeleri // - İstanbul: Birikim dergisi, –2000. № 140, – s.78-88. – s.81.

⁴¹ Çomak, H. 21.yüzyılda çağdaş Türk dış politikası ve diplomasisi / H.Çomak. – İzmit: Umuttepe yayınları, – 2010 – 536 s. – s.413.

rət Sazişi (ATS), dekabrında isə “Gömrük idarələrinin qarşılıqlı yardımlaşması sazişi” bağlanmışdı⁴². Bu dövrdə Türkiyə ilə İsrail arasında təhsil, mədəniyyət və turizm sahəsində 20-yə yaxın saziş imzalanmış, elm nümayəndələrinin fikir mübadiləsi aparması naminə dəyirmi masalar təşkil olunmuşdur. Hətta 1999-cu ilin iyununda İsrailin Moşe Dayan Universitetində Müasir Türk Araşdırmaları üzrə Süleyman Dəmirəl Kürsüsü də yaradılmışdı⁴³.

Beləliklə, tədqiqat nəticəsində belə deyə bilərik ki, Türkiyə və İsrail arasındakı siyasi, hərbi-strateji, iqtisadi və ticarət münasibətləri XX əsrin 90-cı illərində ən yüksək dövrünü yaşamış və tərəqqi etmişdir.

“XXI əsrin əvvəllərində Türkiyə-İsrail münasibətləri: tərəfdaşlıqdan ziddiyyətə” adlanan ikinci yarımfəsildə XX əsrin sonlarında tərəfdaşlığa əsaslanan Türkiyə-İsrail münasibətlərinin yeni yüzillikdə ziddiyyətli dövrə daxil olmasının səbəbləri araşdırılmış, ABŞ-ın iki ölkə arasındakı münasibətlərin normallaşmasında göstərdiyi səy əks olunmuşdur. Yarımfəsildə aparılan araşdırmalar Türkiyə-İsrail münasibətlərinin məhz Ədalət və İnkişaf partiyası (AKP) zamanında korlandığını göstərmiş (iki ölkə arasındakı ən əsas addımlardan olan “qırmızı telefon xətti”nin çəkilməsi ilk illərdə əlaqələrin normal məcrada davam etdiyi ehtimalını yüksəltmə də), “Mavi Mərmərə” və “Alçaq oturmaq” hadisələrinin böhranı daha da dərinləşdirdiyi ifadə edilmişdir. Beynəlxalq ictimaiyyətin problemə münasibəti və hesabatları iki ölkə arasındakı gərginliyi daha da şiddətləndirmişdir.

“Mavi Mərmərə” hadisələri ilə bağlı üç əsas hesabat hazırlanmışdır. Yəhudi təqaüdçü alim Y.Turkel tərəfindən hazırlanmış hesabat daha çox İsrailyönümlülüüyü ilə seçilmişdir⁴⁴. Digər hesabat BMT İnsan Haqları Komissiyası tərəfindən çap edilmiş və burada

⁴² Berksoy, B.O. Sektörel Olarak Komşu Ülkelerde Türkiyenin Ticaret Potensiyeli / B.O.Berksoy. – İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları, – 2012 – 170 s. – s.49.

⁴³ Robins, P. Takım elbiseler ve uniformalılar / P.Robins. – Ankara: Arkadaş, – 2003. – 385 s. – s.250.

⁴⁴ Gaza Flotilla Incident: The Turkel Commission Report : [Electronic resource] / – January 23, 2011.

URL:<https://www.jewishvirtuallibrary.org/the-turkel-commission-report-january-2011/>

İsrailin yersiz və inanılmaz şiddət tətbiq etməsi, Turkel hesabatının həqiqəti təkzib etməsi ilə bağlı qənaətə gəlinmişdir⁴⁵.

Aparılan tədqiqatlar onu söyləməyə əsas verir ki, Mavi Mərmərə hadisəsi ilə bağlı ən çox müzakirələrə səbəb olan üçüncü hesabat isə BMT Baş Assambleyasının Təhqiqat Komissiyasının nəzdində qəbul edilən Palmer hesabatı olmuşdur. 105 səhifəlik hesabat 2011-ci ilin iyulunda BMT-yə təqdim olunmuşdur⁴⁶. Hesabata əsasən, İsrailin Qəzzanı mühasirədə saxlaması qanuni hesab edilmiş, gəmidəkilərin müqavimət göstərməsi məsuliyyətsizlik kimi dəyərləndirilmiş, həyata keçirilən hərbi müdaxilə nəticəsində insanların ölməsinin isə qəbul edilməz olduğu vurğulanmışdır⁴⁷. Məhz bu hesabatdan sonra Türkiyə Xarici İşlər nazirinin bəyanatı ilə İsrail dövləti ilə münasibətlər ikinci katib səviyyəsinə endirilmiş, iki ölkə arasında imzalanmış hərbi sazişlərin icrası dayandırılmış, mühasirənin tanınması ilə bağlı Beynəlxalq Haaqa Məhkəməsinə müraciət edilmiş, İsrail dövlətindən vəfat edənlərin ailələri qarşısında üzr istənilməsi və təzminat ödənilməsi tələb edilmişdir⁴⁸. Lakin yenə də Türkiyə və İsrail arasında siyasi-diplomatik münasibətlərin bərpa edilməsində vasitəçi rolunu ABŞ prezidenti B.Obama həyata keçirmiş, o, İsraildə səfərdə olduğu müddətdə Baş nazir B.Netanyahu öz Türkiyəli həmkarı R.T.Ərdoğanla zəng edərək Mavi Mərmərədə

⁴⁵ Erdurmaz, S. BM İnsan Hakları Komisyonu Mavi Marmara gemisi soruşturmasıSonuç Raporu Türkiye iddiaları Doğrultusunda sonuçlanmıştır: [Elektronik kaynak] / Türksam. – 23 Eylül, 2010.

URL:<http://turksam.org/bm-insan-haklari-komisyonu-mavi-marmara-gemisi-sorusturmasi-sonuc-raporu-turkiye-iddialari-dogrultusunda-sonuclanmistir>

⁴⁶ Aksar, Y. Birleşmiş Milletler Palmer (Mavi Marmara) Raporu ve Uluslararası hukuk // - İstanbul: Uluslararası ilişkiler Dergisi, – 2012, 9 (33), – s. 23–40.

⁴⁷ Report of the International Fact-finding Mission to Investigate Violations of International Law, Including International Humanitarian and Human Rights Law, Resulting from the Israeli Attacks on the Flotilla of Ships Carrying Humanitarian Assistance: [Electronic resource] / A/HRC/15/21. – September 22, 2010. –p. 53.

URL: <https://www.refworld.org/docid/4cd3a8e32.html>

⁴⁸ Oran, B. Türk dış politikası. Kurtuluş savaşından bu güne olgular, belgeler, yorumlar: [3 ciltde] / B.Oran. - İstanbul: İletişim Yayıncılık, – c. 3 (2001-2012), – 2013. – 885 s. – s.443.

baş verənlərə görə üzr istəmişdir. Sözügedən hadisə nəticəsində problemə çevrilmiş əsas məsələlərdən biri sayılan təzminat məsələsi qərarlaşdırılmış və 2016-cı il iyunun 26-da TBMM tərəfindən “Təzminatla Bağlı Üsul Sazişi” təsdiqlənmişdir.⁴⁹

Tədqiqatlar göstərir ki, Tramp administrasiyası dövründə ABŞ-ın Yaxın Şərqlə bağlı sülh prosesində tutduğu mövqe Türkiyə-İsrail münasibətlərinin yenidən gərginləşməsinə səbəb olmuşdur.⁵⁰ ABŞ-ın Qüdsü İsrailin paytaxtı kimi tanıması qərarına qarşı BMT Baş Assambleyasının 2017-ci il dekabrın 21-də, Türkiyə və Yəmənin tələbilə qanun layihəsi hazırlaması (layihəyə ABŞ tərəfindən veto qoyulmuşdur) Türkiyə-İsrail münasibətlərinə yenidən mənfi təsir etmişdir.

XXI əsrin əvvəllərində Türkiyə ilə İsrail arasındakı iqtisadi, ticarət və mədəniyyət əməkdaşlığı da özünəməxsus olmuşdur. İqtisadi sahədə əməkdaşlığın bir sıra sahələri iki ölkə arasında yaşanan gərginliklərdən təsirlənmiş, müəyyən mənada zəifləmişdir. Türkiyə və İsrail arasında baş vermiş 2011-2016-cı il diplomatik böhranının təsir etmədiyi yeganə sahə ticarət olmuşdur. Siyasi-diplomatik münasibətlərinin ən gərgin olduğu vaxtlarda belə Türkiyə-İsrail ticarət əlaqələri dondurulmamış, 1996-cı ildə imzalanan ATS ləğv edilməmiş, iki ölkə arasındakı idxal və ixrac azalmamışdır.

Beləliklə, aparılan araşdırmalar nəticəsində belə qənaətə gəlmək olar ki, Türkiyə və İsrail arasında qarşılıqlı münasibətlər müxtəlif dövrlərdə regional və beynəlxalq amillərin təsiri altında həm inkişaf etmiş, həm də gərginləşmiş, dəfələrlə böhranın astanasında olmasına baxmayaraq, əlaqələr davam etdirilmişdir. Bu

⁴⁹ Türkiyə-İsrail Siyasi İlişkileri: [Elektronik kaynak]

URL: <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-israil-siyasi-iliskileri.tr.mfa>

⁵⁰ Gilboa, E. Trump: The Most Pro-Israel President in American History: [Electronic resource] / – July 8, 2020.

URL: <https://spectator.clingendael.org/en/publication/trump-most-pro-israel-president-american-history>; Ziadeh, R. Trump and the Occupied Syrian Golan Heights: [Electronic resource] / – March 25, 2019.

URL: <http://arabcenterdc.org/viewpoint/trump-and-the-occupied-syrian-golan-heights/>

münasibətlərdə ABŞ-ın əhəmiyyətli rolu olmuş, hər iki dövlət Yaxın Şərq regionunda ən etibarlı hərbi-iqtisadi tərəfdaşa çevrilmiş, onların müxtəlif sahələrdə birgə fəaliyyəti həyata keçirilmişdir. Lakin Türkiyədə AKP-nin hakimiyyətə gəlməsindən sonra hökumətin Fələstin probleminə barışmaz münasibəti və kürd probleminə fərqli baxışı Türkiyə-İsrail əlaqələrinin pisləşməsinə səbəb olmuş, nəticədə siyasi və diplomatik münasibətlər müvəqqəti işlər vəkilliyi səviyyəsinə enmişdir⁵¹. Türkiyə-İsrail ikitərəfli əlaqələrinin inkişaf etməsi bir çox məqamlarda ABŞ-ın Yaxın Şərq siyasətinə uyğun olsa da, onun regionla bağlı geostrateji prioritetləri və son illərdə həyata keçirdiyi tədbirlər iki ölkə arasındakı münasibətlərin nizamlanmasına bəzən əngəl olmuşdur.

Nəticə hissəsində tədqiqata yekun vurulmuş, müvafiq ümumiləşdirmələr aparılmış və mövzu ilə bağlı proqnozlar verilmişdir.

Dissertasiya işinin əsas məzmunu müəllifin çap edilmiş aşağıdakı elmi əsərlərində əksini tapmışdır:

1. Turkey-Israeli relations on the ground of the Middle East Conflict and the USA // – Bakı: Tarix və onun problemləri. Nəzəri, elmi, metodik jurnal, – 2011, №2, – p.228-237.
2. Türkiyə-İsrail münasibətlərinin tarixi və ABŞ // – Bakı: Bakı Universitetinin Xəbərləri, Humanitar Elmlər Seriyası, – 2013. № 2, – s.163-168.
3. Bilateral relations between İsrail and Turkey during the administration of Justice and Development Party // The Second

⁵¹ Abbasova-Guliyeva, A.Z. Bilateral relations between İsrail and Turkey during the administration of Justice and Development Party // The Second International Conference on İsrail and Judaism Studies, – Bandırma, Turkey, – October 27-29, – 2018, – p.79-95; Abbasova-Quliyeva, A.Z.XX əsrin sonu-XXI əsrin əvvəllərində Türkiyə və İsrail arasında iqtisadi əlaqələr // – Bakı: Bakı Universitetinin Xəbərləri, Humanitar Elmlər Seriyası, – 2019. № 1, – s.178-186; Abbasova-Guliyeva, A.Z. Military partnership between the Republic of Turkey and Israeli state in the context of the U.S. Middle East policy in the 90s of the 20th century // 1 Millet, 6 Devlet, Ortak Medya Uluslararası Sosyal və Beşeri Bilimler Kongresi, - Bakü: 17-18 Kasım, – 2021, – s.85–86.

- International Conference on Israel and Judaism Studies, - Bandirma, Turkey, – October 27-29, – 2018, – p.79-95.
4. XX əsrin sonu-XXI əsrin əvvəllərində Türkiyə və İsrail arasında iqtisadi əlaqələr // – Bakı: Bakı Universitetinin Xəbərləri, Humanitar Elmlər Seriyası, – 2019. № 1, – s.178-186.
 5. Yaxın Şərqdə baş verən proseslərdə ABŞ amili (1991-2001) // Beynəlxalq münasibətlərin aktual problemləri, – Bakı: – 25 oktyabr, – 2019, – s.74-77.
 6. Approach of the US administration to the Israeli-Palestinian conflict after the 9/11 events // The Third International Conference on Israel and Judaism Studies, – İzmir, Turkey, – November 8-10, – 2019, – p.167-168.
 7. Birinci Körfəz müharibəsinin araşdırılması zəminində ABŞ-ın Yaxın Şərq siyasəti // Doktorantların və gənc tədqiqatçıların XXIII Respublika Elmi Konfransı, – Bakı: – 3–4 dekabr, –2019, – s. 5-6.
 8. Donald Tramp administrasiyası dövründə ABŞ-ın Yaxın Şərq siyasəti: Türkiyə və İsrailə münasibətlər // - Bakı: Tarix, insan və cəmiyyət. Elmi-nəzəri və elmi-metodik jurnal, – 2020. № 2 (29), – s. 3-9.
 9. Turqut Özalın prezidentliyi dövründə ABŞ-Türkiyə münasibətləri: Körfəz müharibəsi // – Bakı: Bakı Universitetinin Xəbərləri, Humanitar Elmlər Seriyası, – 2020. № 2, – s.113-120.
 10. From the history of neoconservatives: The turning point in the US Middle East policy // – Тошкент: УзМУ Хабарлари. Мирза Улукбек Номидаги Узбекистон Миллий Университети Илмий Журнали, 2020, 1/2/1, – p.4-6.
 11. Military partnership between the Republic of Turkey and Israeli state in the context of the U.S. Middle East policy in the 90s of the 20th century // 1 Millet, 6 Devlet, Ortak Medya Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler Kongresi, – Bakü: 17–18 Kasım, - 2021, – p.85-86.
 12. A historical view of the U.S. Middle East policy: The period of Obama administration // – Almaty: al-Farabi Kazakh National University: History, –2021. № 4 (103), – p.14-25.

Dissertasiyanın müdafiəsi 12.10.2022-ci il tarixində saat 11.00-da Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsi nəzdində fəaliyyət göstərən ED 2.20 Dissertasiya şurasının iclasında keçiriləcək.

Ünvan: Az-1148, Bakı şəh., Yasamal r/nu, Zahid Xəlilov küç., 23.

Dissertasiya işi ilə Bakı Dövlət Universitetinin Elmi kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Dissertasiya və avtoreferatın elektron versiyaları Bakı Dövlət Universitetinin rəsmi internet saytında yerləşdirilmişdir.

Avtoreferat 09.09.2022-ci il tarixində zəruri ünvanlara göndərilmişdir.

Çapa imzalanıb: _____

Kağızın formatı: _____

Həcm: 47749

Tiraj: _____